

บทที่ 4

ผ้าย้อมครามกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในประเทศลาว

ผ้าย้อมครามกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จะนำเสนอเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ผ้าย้อมครามในบริบทวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวผู้ไท ผ้าย้อมครามในบริบทของการฟื้นฟูและถูกทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ทั้งนี้จะนำเสนอผ้าย้อมครามที่ปรากฏในประสบการณ์ภาคสนามในพื้นที่ของบ้านละหานน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เนื่องจากหมู่บ้านดังกล่าวได้เป็นแหล่งผลิตผ้าย้อมครามและสืบทอดภูมิปัญญาผ้าย้อมครามและทำให้ผ้าย้อมครามเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง รวมถึงมีความสำคัญในการผลิตผ้าย้อมครามเพื่อเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศในนาม “ท่งละหาศิลป์” อีกด้วย

4.1 ผ้าย้อมครามในบริบทวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวผู้ไท

ชนชาติไทมีวัฒนธรรมของการถักทอมาแต่บรรพกาล โดยปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง (2506 : 391) ซึ่งถือว่าเป็นตำนานการกำเนิดมนุษย์ของชนชาติไท ความเป็นมาว่า

“พระยาแสนจึงให้เอาลงมาส่ง ทั้งให้ควายเขาลู่แก่เขา จึงเอากันลงมาตั้งอยู่ที่น่าน้อยอ้อยหนูก่อหันแลแต่นั้นเขาจึงเอาควายนั่นเห็ดนากิน นานประมาณ 3 ปี ควายเขาก็ตายเสีย.....แต่นั้นฝูงปู่ลาบเชิง จึงบอกสอนเขาให้เห็ดไฮ้ไถนา ทอผ้าทอชิ้นเลี้ยงชีวิตเขา”

จากเนื้อหาด้านานในพงศาวดารทำให้ทราบว่ากลุ่มชนผู้ไทก็เป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีภูมิปัญญาเรื่องการถักทอมาแต่โบราณกาล แม้จะปรากฏอยู่ในรูปข้อมูลมุขปาฐะก็ตาม แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นวิถีคิดเกี่ยวกับการแบ่งบทบาทหน้าที่ของชายหญิงที่ชัดเจน ชินดา ตั้งถาวรสิริกุล (2541 : 87) กล่าวในแนวที่สอดคล้องกันว่าการผลิตผ้าเป็นกระบวนการทางสังคมและการผลิตที่ซับซ้อน ประกอบด้วยระบบขั้นตอนการผลิตเส้นใย ประเภทของเส้นใย การจัดเส้นใยในการทอ เทคนิคการผลิตลวดลาย การจัดประเภทของผ้า การผลิตผ้าได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันขึ้นในกระบวนการทางวัฒนธรรม สังคมไท-ลาวจึงกำหนดให้ผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมชุดความรู้ในการผลิตผ้า และยังคงสืบทอดแนวคิดดังกล่าวในรูปแบบคำกล่าวหรือคำบอกเล่ามาจนถึงปัจจุบันว่า “หากผู้หญิงดำหูกหรือทอผ้าไม่เป็น ก็ไม่เหมาะสมและไม่พร้อมที่จะออกเรือน เช่นเดียวกันถ้าผู้ชายคนใดยังसानตะกร้าหรือหว่านแหไม่เป็นก็ยังไม่ควรที่จะมีเมีย” วัฒนธรรมการถักทอที่ได้กล่าวก็ได้สืบทอดมาถึงรุ่นลูกหลาน การนำพืชต่างๆ มาย้อมเพื่อให้สีเพื่อใช้ย้อมผ้าจึงเป็นสิ่งที่ถูกสอนกันมาโดยวัฒนธรรมมุขปาฐะจากอดีตอันยาวนาน

4.1.1 วัฒนธรรมการถักทอของชาวผู้ไทในประเทศไทย

ลวดลายบนผืนผ้าสามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนได้ เพราะการทอผ้าเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมมาแต่โบราณ จึงอาจกล่าวได้ว่าการถักทอเป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่ของมนุษย์ ที่บรรพบุรุษสร้างขึ้นเพื่อสืบทอดมายังชนรุ่นลูกหลาน

ชาวผู้ไทและหมู่บ้านผู้ไทหลายหมู่บ้านในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมักจะมีเครื่องมือทอผ้า ได้แก่ กี่ พืม หลา อีว เฝื่อน ด้าย กระสวย อัก หลอด กวัก และเครือฝ้ายตั้งและแขวนอยู่ใต้ถุนบ้าน จึงไม่แปลกนักที่ลูกหลานชาวผู้ไทเติบโตมาท่ามกลางวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการถักทอผ้า อยู่ที่บ้านได้ฝึกหัดจากแม่ หรือผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงในบ้าน ทำให้ผ้าทอในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวยังคงมีบทบาทและเป็นค่านิยมต่อกระบวนการขัดเกลาผู้หญิงให้เป็นผู้หญิงที่สมบูรณ์

รูปที่ 4.1 คุณสงบัณฑิต ยศมั่นคง หญิงชาวผู้ไทผู้พลิกฟื้นภูมิปัญญาผ้าย้อมครามใน สปป.ลาว

การทอผ้าของชาวบ้านผู้ไทก็เพื่อเอาไว้สวมใส่และส่งขาย สมัยก่อนการทอผ้าเป็นกระบวนการที่สอนกันด้วยการปฏิบัติ โดยการดูตัวอย่าง เด็กหญิงมักจะเห็นแม่ ย่า ยาย (แม่ของแม่ ผู้ไทเฒ่าว่านยาย) หรือป้าทอผ้าอยู่ใต้ถุนบ้าน แล้วก็เข้าไปนั่งดูหรือไม่ก็ถูกฝึกให้ทำ เช่น กรอด้วย กวักฝ้าย รวมถึงเอาหลอดด้ายใส่กระสวย ให้ กระบวนการที่เด็กหญิงเห็นและได้ฝึกทำจึงเปรียบเสมือนการเรียนรู้กระบวนการทอผ้าไปในตัว เมื่อถึงเวลาที่จะทอผ้าจริงๆ จึงไม่เป็นเรื่องยากมากนักสำหรับการเรียนรู้ นอกเสียจากการเรียนรู้กระบวนการ “มัดหมี่” และการ “ย้อมสี” กระบวนการดังกล่าวจะต้องอาศัยความเชี่ยวชาญและชำนาญจึงจะสามารถทำได้

จากปรากฏการณ์ภาคสนามที่เก็บข้อมูลเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในประเทศไทย พบว่า หมู่บ้านที่คณะวิจัยได้ลงไปสำรวจและเก็บข้อมูลนั้น ทุกหมู่บ้านมีอุปกรณ์ทอผ้า และยังใช้งานอยู่ จะมีบางหมู่บ้านเท่านั้นที่มีก็ทอผ้าเป็นที่เก็บอุปกรณ์การเกษตร และบางหมู่บ้านก็จะพบผู้หญิงวัยกลางคนกำลังทอ

ผ้าอยู่ และผ้าที่ทอเป็นผ้าฝ้ายมัดหมี่ เช่น บ้านโนนยาง เมืองพิน พบว่าผู้หญิงชาวผู้ไททอผ้ากันมาก โดยเฉพาะผ้ามัดหมี่ จากการสัมภาษณ์ก็ทำให้ทราบว่า การทอผ้าของผู้หญิงหมู่บ้านนี้ผ่านการเรียนรู้จากแม่ ป้า หรือยาย ด้วยกระบวนการดูและการฝึก ในขั้นต้นมักจะได้รับการสั่งสอนโดยให้เป็นคนดู มาดูกระบวนการติดฝ้าย อ้าว ฝ้าย เข็นฝ้าย หลังจากนั้นก็จะให้ดูวิธีการสับทูก คั่นทูกและการมัดหมี่ จนกระทั่งการทอผ้า และนำเครื่องฝ้ายไปทอ ซึ่งส่วนมากให้คำตอบตรงกันว่ากระบวนการที่ยากที่สุดของการทอผ้าคือการสับทูก เพราะเป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยความเข้าใจและความแม่นยำ อีกกระบวนการหนึ่งที่ยุ่งยากไม่แพ้กันคือการมัดหมี่ เพราะการมัดหมี่จะต้องแม่นยำ และดูรวดเร็วเป็น หากดูรวดเร็วไม่ออกก็จะได้ผ้าที่ทอออกมาไม่สวยงามและไม่ประณีต

นอกจากนี้ในหมู่บ้านของชาวผู้ไทบ้านละหาน้ำก็ยังพบว่ามีการทอผ้าอยู่หลายหลังคาเรือน อาจจะเนื่องมาจากหมู่บ้านละหาน้ำเป็นหมู่บ้านผลิตผ้าฝ้ายมัดหมี่ให้กับตลาดผ้าฝ้ายย้อมครามท่งละหาศิลป์ก็เป็นได้ จึงทำให้การทอผ้าได้รับความนิยมในชุมชนแห่งนี้ และจากการสัมภาษณ์คนทอผ้าก็ได้ทราบว่า การทอผ้าแต่ก่อนก็ทำกันเหลือน้อยเต็มที แต่เมื่อชาวบ้านคนอื่นๆ รู้ว่าทอแล้วได้เงินก็หันมาทอผ้ากันมากขึ้น แต่คนที่ทอส่วนใหญ่ก็ไม่ใช่เด็กสาว หากแต่เป็นผู้หญิงที่อยู่ในวัยกลางคนจนถึงคนที่มีอายุมากแล้ว เพราะผู้หญิงที่อยู่ในวัยสาวส่วนมากมักจะเข้าไปเรียนหนังสือในเมืองใหญ่ อีกทั้งไปทำงานอย่างอื่นที่ได้พบปะผู้คน หลายคนไม่ชอบที่จะอยู่ติดกับบ้านและทำงานที่ได้เงินช้า

ด้วยความคุ้นเคยและคุ้นชินกับกิจกรรมยามว่างของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านละหาน้ำ ที่มีกิจกรรมการทอผ้าได้ถนัดบ้าน ทั้งที่เป็นผ้าหมี่ ผ้าขาวม้า ผ้าถุง ผ้าซิ่น ซึ่งเมื่อทอเสร็จก็จะนำไปแปรรูปเป็นผืนผ้าแบบต่างๆ บางคนจะนำไปตัดเย็บเป็นเสื้อ บางคนนำไปตัดเป็นผ้าซิ่น (ต่ง) บางคนนำไปทำเป็นผ้าขาวม้า ซึ่งผ้าเหล่านี้มีความจำเป็นในการดำเนินชีวิตประจำวัน ส่วนการนำผ้าที่ทอไปย้อมครามก็มีแตกต่างกันออกไป ส่วนมากที่พบเป็นการย้อมเส้นใยก่อนที่จะนำไปทอ เหมือนกับการย้อมเส้นผือหรือกกแล้วนำไปทอ โดยการย้อมครามก็จะมีควบคู่กับการทอ โดยกระบวนการย้อมครามจะเกิดขึ้นก่อนการทอ การย้อมนั้นจะมีหมอนิลหรือหมอย้อมเป็นส่วนประกอบสำคัญ โดยวัตถุดิบที่ได้ก็จะนำครามมาหมัก ซึ่งวิถีชีวิตของการย้อมและการถักทอของชาวบ้านละหาน้ำนั้นเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อาจกล่าวได้ว่าการสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ก็พร้อมถ่ายทอดลูกหลานที่เป็นผู้หญิงให้ได้เรียนรู้กระบวนการของการย้อมและการทอควบคู่กันไป หลังจากกิจกรรมยามว่างจากการทำนาน ทำไร่

จึงอาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเรื่องการถักทอของผู้หญิงชาวผู้ไท ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ยังคงมีพลวัตและการสืบสานอยู่ตลอดเวลา แม้จะไม่ปรากฏอย่างแพร่หลายและเข้มข้นเหมือนในอดีตก็ตาม หากแต่วัฒนธรรมการถักทอและอุปกรณ์การถักทอ เช่น กี่ อัก กระสวย หลอดด้ายและเส้นฝ้ายก็ยังคงมีบทบาทต่อการขัดเกลาและอบรมความเป็นผู้หญิงในสังคมของชาวผู้ไทอยู่ แม้จะมีอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ที่ทำให้กระบวนการทอผ้าเปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน

4.1.2 ชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ

สังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในแขวงสะหวันนะเขต โดยเลือกพื้นที่วิจัยของบ้านละหานน้ำ ซึ่งบ้านละหานน้ำ เป็นแหล่งผลิตและทอผ้าย้อมครามส่งตลาดผ้าย้อมครามของร้านท่งละหาศิลป์ ซึ่งดูแลและควบคุมโดยคุณสงบัณฑิต บ้านละหานน้ำ เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีครัวเรือนทั้งหมดประมาณ 400 หลังคาเรือน โดยตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มระหว่างภูเขาทางด้านทิศเหนือ มีแม่น้ำบังเหียน (เหียง) ไหลผ่าน หมู่บ้านตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้และหมู่บ้านตั้งขนานไปกับแม่น้ำบังเหียง ถนนเข้าหมู่บ้านยังคงเป็นถนนลูกรัง แยกจากทางหลวงประมาณ 8 กิโลเมตร บ้านละหานน้ำ เมืองสองคอน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแขวงสะหวันนะเขต โดยใช้เส้นทางหมายเลข 13 ระยะทางจากแขวงสะหวันนะเขตถึงบ้านละหานน้ำประมาณ 175 กิโลเมตร ซึ่งจะนำเสนอผ่านแผนที่ทางภูมิศาสตร์ดังนี้

รูปที่ 4.2 ภาพจากดาวเทียมแสดงที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของบ้านละหานน้ำ เมืองสองคอน ประเทศ สปป.ลาว

ชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ มีวิถีชีวิตที่ไม่แตกต่างกันกับชาวผู้ไทในบริเวณใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ชาวผู้ไทในปัจจุบันของหมู่บ้านได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ บ้านเรือนที่เคยอาศัยแบบดั้งเดิม กล่าวคือ เป็นหลังคามุงจาก ก็ไม่ค่อยปรากฏให้เห็นแล้ว ดังนั้นบ้านละหานน้ำมักจะสร้างบ้านแบบทันสมัย มีหลังคากระเบื้อง และหลังคาสังกะสี บ้านส่วนมากเป็นปูน มีบางส่วนที่ยังเป็นบ้านไม้ยกใต้ถุนสูง แต่ก็เป็บ้านไม้ที่ไม่ได้มีลักษณะแบบดั้งเดิม คือ ใช้พื้นที่ส่วนมากไว้ทำกิจกรรม เช่น นั่งพักผ่อน เก็บอุปกรณ์ต่างๆ รวมถึงการใช้พื้นที่ทอผ้า

บ้านละหานน้ำมีร้านค้าทั้งหมด 4 ร้าน ร้านที่ใหญ่ที่สุดอยู่กลางหมู่บ้านและติดกับถนนกลางหมู่บ้าน ขายอุปกรณ์ต่างๆ ทั้งไปทั้งอุปกรณ์การเกษตร อุปกรณ์การทำนา ขายเครื่องใช้ อาหาร ขนมและเครื่องจักสาน เช่น กระบุง ตะกร้า ฝาชีครอบอาหาร ฯลฯ ส่วนร้านขายของชำอีก 1 ร้าน อยู่ท้ายหมู่บ้าน ไม่มีชื่อร้าน เหมือนกับร้านแรก แต่สินค้าเป็นประเภทเดียวกัน หากแต่มีน้อยกว่า ส่วนมากพบว่าขนมมักจะเป็นสินค้าจาก

ประเทศไทย เช่น ตีโต้ คัสตาร์ดเค็ก นม น้ำผลไม้ รวมถึงลูกอมต่างๆ ด้วย ส่วนอีก 2 ร้านเป็นร้านขายอาหารสด ซึ่งอาหารสดส่วนมากบรรจุถุงสำเร็จรูป เช่น เห็ด ผัก หมู ไก่สด ลูกชิ้น และเต้าหู้ ร้านขายของสดส่วนมากจะขายได้เฉพาะช่วงเช้า ส่วนช่วงเที่ยงและช่วงเย็นจะขายได้น้อยเนื่องจากชาวบ้านออกไปหาอาหารมาประกอบกินเอง นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีร้านก๋วยเตี๋ยวในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นร้านก๋วยเตี๋ยวหมู สอบถามคนขายพบว่าได้แบบมาจากในหมู่บ้านอื่นๆ และในเมืองสະຫວັນນະເຂດ ลูกค้าส่วนมากจะเป็นครูและคนมีเงินในหมู่บ้านมารับประทาน

บ้านละหานน้ำมีโรงเรียนและมีวัดอย่างละ 1 แห่ง ชาวบ้านส่งลูกหลานเข้าเรียนตามระบบการศึกษาของประเทศลาว หากไม่เรียนหนังสือก็มีบ้างที่บวชเรียน วัดอยู่กลางหมู่บ้าน ชาวบ้านละหานน้ำนับถือพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการนับถือผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ เมื่อถึงรอบปีก็จะมีพิธีเลี้ยงผีของหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังพบว่าหมู่บ้านมีประเพณีประจำปีตามฮีตสิบสอง แต่ก็ไม่ได้ปฏิบัติตามทุกประเพณี เนื่องจากข้อจำกัดของเวลาและงบประมาณ จึงทำให้ยังเหลือบุญประเพณีต่างๆ ไม่ครบตามฮีตสิบสอง เช่น ยังคงปฏิบัติบุญประเพณีสู่ขวัญข้าว บุญข้าวจี บุญกองข้าว บุญผะเหวด บุญบั้งไฟ บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญกฐิน บุญแข่งเรือ เป็นต้น ซึ่งบุญประเพณีเหล่านี้วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญของหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะไปร่วมตัวกันที่วัดและปฏิบัติบุญประเพณีร่วมกัน

ลักษณะโครงสร้างของครอบครัวชาวบ้านละหานน้ำเป็นครอบครัวขยายและครอบครัวเดี่ยว ชาวบ้านอยู่อาศัยโดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน บริเวณพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นพื้นที่โล่งกว้าง ไม่มีรั้วรอบขอบชิด และพื้นที่เหล่านั้นจะอยู่อาศัยกันโดยมีพ่อ แม่ ป้า ลุง และอา ในครอบครัวหนึ่งๆ จะประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก หลาน ปู่ ย่า หรือตา ยาย เป็นต้น ลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัวพอจะมีฐานะเป็นผู้ปกครองในหมู่บ้าน ส่วนแม่จะเป็นผู้ดูแลรายละเอียดของอาหารการกิน ความเป็นอยู่ เสื้อผ้าและเครื่องใช้สอยต่างๆ ส่วนปู่ ย่า หรือตา ยาย ก็จะทำหน้าที่เป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรหลานให้อยู่ตามวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน

ด้านอาหารการกินของหมู่บ้านละหานน้ำ พบว่า บ้านละหานน้ำตั้งอยู่ในจุดภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมและมีความอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำสายหลัก คือ แม่น้ำบังเหียน ซึ่งมีปลาอุดมสมบูรณ์มาก เช่น ปลาหลด ปลาตุ๊ก ปลาช่อน ปลานาง ปลากาย ปลาหมู ปลาหลด ปลาหลด ฯลฯ ซึ่งชาวบ้านละหานน้ำจะมีเรือและอุปกรณ์หาปลาอยู่หลายหลังคาเรือน เช่น แห อวน ลอบ มอง ฯลฯ อุปกรณ์เหล่านี้เป็นเครื่องมือที่ใช้ทำมาหากินของชาวบ้านเป็นอย่างดี ฤดูของการหาปลาจะอยู่ในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนธันวาคม ปลาที่ชาวบ้านจับได้มากที่สุดคือ ปลาหลด และชาวบ้านยังได้ใช้พื้นที่บริเวณรอบๆ ของหมู่บ้านทางด้านทิศใต้เป็นที่หาเห็ดและของป่ามาประกอบอาหารด้วย และในขณะเดียวกันอาหารที่ชาวบ้านบริโภคก็มาจากตลาดร้านค้าของหมู่บ้าน ที่นำมาจากในเมือง เช่น สีน้าเบ็ดเตล็ด ปลากระป๋อง กะทิกระป๋อง มะม่วง ผงชูรส น้ำปลา เกลือ เป็นต้น

รูปที่ 4.3 ฤดูกาลทำนาของชาวบ้านละหานน้ำ เมืองสองคอน ประเทศ สปป.ลาว

ด้านวิธีการเกษตร พบว่าชาวบ้านละหานน้ำทำนาเป็นอาชีพหลัก โดย 1 ปีทำนา 2 ครั้ง ใช้การทำนาดำ และนาหว่าน นาหว่านจะใช้เมื่อหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวประมาณช่วงเดือนธันวาคม – เดือนมกราคม ข้าวที่ชาวบ้านปลูกส่วนมากเป็นข้าวเหนียว เมล็ดข้าวเหนียวของชาวบ้านจะเป็นเม็ดป้อม กลม สั้น ระยะเวลาการปลูกและเก็บเกี่ยวยาวนานประมาณ 1 – 3 เดือน เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วชาวบ้านก็จะแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเก็บไว้ที่ยังฉาง อีกส่วนหนึ่งก็จะนำไปขาย ซึ่งการขายส่วนมากจะเป็นการขายให้กับนายทุนในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียง ปริมาณการขายข้าวในปัจจุบันมากกว่าอดีต เนื่องจากอดีตจะต้องเก็บและกักตุนเอาไว้เนื่องจากทำนารอบเดียว แต่ปัจจุบันทำนา 2 รอบ

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า บ้านละหานน้ำเป็นหมู่บ้านที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นในเรื่องของการทอผ้า ย้อมคราม อาจนับได้ว่าเป็นหมู่บ้านเดียวในประเทศสาธารณรัฐ ประชาธิปไตย ประชาชนลาวที่ยังคงรักษาและสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องผ้าย้อมครามเอาไว้ แล้วสามารถนำภูมิปัญญาดังกล่าวกลับมาสร้างสรรค์ให้เป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงระดับประเทศได้ ในบทนี้จะกล่าวถึงผ้าครามในบริบทของสังคมดั้งเดิมที่ชาวบ้านผลิตผ้าครามขึ้นมาเพื่อใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตแบบต่างๆ รวมถึงผ้าครามที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรม ในส่วนที่สองจะกล่าวถึงผ้าครามกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่ในด้านการนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน การถูกทำให้เป็นสินค้าและเครื่องบ่งบอกอัตลักษณ์ของชาวผู้ไทในละหานน้ำ และเป็นผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามที่มีชื่อเสียง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตผ้าครามและการรื้อฟื้นผ้าครามที่ถูกทำให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

4.1.3 ประเพณีและวัฒนธรรมบ้านละหานน้ำ

ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีความคล้ายคลึงกับชาวบ้านผู้ไทในเมืองพินและเมืองเซโปน กล่าวคือ

ในรอบปีหนึ่งๆ มีประเพณีและวัฒนธรรมสำคัญต่างๆ ที่ยังคงยึดตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่และปฏิทินกิจกรรมประจำปี หากแต่มีบางอย่างไม่ได้ปฏิบัติแล้ว โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.1.3.1 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต

ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตของตนเองตั้งแต่เกิดจนตาย ของชาวผู้ไทได้แก่ การเกิด การตาย การบวช การแต่งงาน มีรายละเอียด ดังนี้

1) ประเพณีการเกิด

การเกิดของชาวผู้ไท ไม่แตกต่างจากชาวผู้ไทในภาคอีสานนัก กล่าวคือ เมื่อมีเด็กเกิดก็จะมี การผูกแขนรับขวัญ ส่วนแม่เด็กจะอยู่ไฟประมาณ 14 วัน พร้อมกับคำสอนตามข้อห้ามต่างๆ โดยเฉพาะอาหาร การกินหรือ “คะลำ” เพราะอาหารที่แม่กินเข้าไปจะมีผลต่อเด็ก เช่น ห้ามกินตะพาบ แก้ง กวางและปลาบาง ชนิด เช่น ปลาตุ๊ก ปลาหลด ปลาชีหวางแดง เขียด ปลาปากกว้าง เอียน (ปลาไหล) การอยู่ไฟจะช่วยให้แม่เด็ก ได้รับการถ่ายทอดความรู้แบบต่างๆ ทั้งเรื่องยาสมุนไพร อาหารและวิธีการรักษาสุขภาพแบบชาวบ้าน เช่น การดื่มยาต้ม อาบน้ำร้อน เพื่อทำให้มดลูกเข้าอู่เร็วและทำให้สุขภาพของแม่แข็งแรงสมบูรณ์

ชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ นิยมทำขวัญเด็กและแม่ในตอนนอกจากการอยู่ไฟ (อยู่กำ) ช่วงเวลา การอยู่ไฟจะมีหลายคนที่มาอยู่เป็นเพื่อนและคอยปรนนิบัติแม่ลูกอ่อน และก่อนสิ้นสุดการอยู่ไฟก็จะมีพิธีผูก แขนรับขวัญแม่และเด็ก เป็นการเรียกขวัญเด็กให้มาอยู่กับตัวและบ้านที่เกิด ในขั้นตอนนี้จะให้ความสำคัญ กับ แม่ คำผูกแขนและสู่ขวัญแม่ล้วนแต่สะท้อนภาพความคิดของการรักษาสุขภาพทั้งสิ้น ซึ่งได้สั่งสอนและสืบทอด มาแต่อดีต คำกล่าวเกี่ยวกับการผูกแขนแม่ลูกอ่อน ความว่า “เห้อเจ้าสะโหติ ตีโหแก้ง มิเห้อสาบคือโหปาขาว มิเห้อควาคือโหปาคือ” (นางทองคำ อินธิสาน, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556) หลังออกจากการอยู่ไฟแล้ว แม่ลูก อ่อนจะต้องทำไชยดอกไม้ (กรวยดอกไม้) 8 อัน ไปขอขมาและขอบคุณญาติที่มาเฝ้าตอนคลอด เพื่อให้เป็นสิริ มงคลต่อแม่เด็กและวิธีการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นภาพของสังคมที่ถือความสำคัญเรื่องระบบอาวุโสของชาวผู้ไท ที่ได้สืบทอดและสอดแทรกไว้ในพิธีกรรม นับเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าอีกประการหนึ่ง

2) ประเพณีการแต่งงาน

ชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำมีขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นของบรรพบุรุษที่ยังคง รักษาไว้อย่างเคร่งครัดและมีการประยุกต์ขนบธรรมเนียมและประเพณีบางประการให้สอดคล้องกับ สภาพสังคมปัจจุบันการแต่งงานภาษาผู้ไทเรียกว่า “กินดอง”

พิธีกินดองฝ่ายชายจะต้องหาพ่อล่ำเป็นผู้เจรจา พ่อล่ำมีหน้าที่รับผิดชอบตั้งแต่เจรจา การ

สู่ขอ การหมั้น การแต่งงาน และยังรับผิดชอบการดำเนินชีวิตคู่สมรสไปจนตลอดชีวิต ดังนั้น บทบาทของพ่อ ล่ามจึงสำคัญมากในสังคมของชาวผู้ไท เมื่อพ่อล่ามได้ตกลงกับผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง (การโอม) เรียบร้อยแล้ว ฝ่ายชายจะส่งล่ามไปโอมผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงซึ่งเรียกว่า “ลุงตาพาข้าว” โดยจัดหมากพลูพร้อมเงิน 3 บาท เมื่อตกลงกันได้แล้ว พ่อล่ามจะถามญาติฝ่ายหญิงว่า จะให้โอมใส่กระหย่องหรือกระแตะ ส่วนมากก็จะให้ใส่กระหย่อง และจะหากระหย่องมา 4 ใบ ใส่เครื่องของลงไป ได้แก่ ข้าวต้ม กล้วย อ้อย หมาก พลู บุหรี่ ไข่ เผือก มัน ซึ่งสิ่งของเหล่านี้เปรียบเสมือนของหมั้นหมายตามฮีตและตามคองของชาวผู้ไท และนัดหมายวันแต่งงาน

รูปที่ 4.4 บรรดาแม่ครัวที่มาร่วมงานกินดองของคู่บ่าวสาว

เมื่อได้วันและเวลา (ฤกษ์งามยามดี) ของการแต่งงานซึ่งส่วนมากชาวผู้ไทก็มักจะเลือกแต่งงาน เดือนคู่ ได้แก่ เดือนสอง เดือนสี่ เดือน 6 เดือนสิบสอง ฝ่ายชายจะนำขบวนขันหมากแห่มาที่บ้านเจ้าสาว โดยมี พ่อล่ามสะพายย่ามและถุงย่าม พร้อมกับถือสินสอดและขันหมาก ซึ่งประกอบด้วย ขันห้า ขันแปด พลู 2 แห่ ลด แสด 2 ตัด ส่วนเจ้าบ่าวจะถือไข่ต้ม หลอดด้าย น้ำเต้าหรือกาน้ำห้อยข้อคอกเดินมาพร้อมกับเพื่อนเจ้าบ่าว และญาติของเจ้าบ่าวก็ให้ร้องมาตามทางเพื่อส่งสัญญาณให้กับเจ้าสาวรู้ว่าเจ้าบ่าวมาถึงแล้ว เมื่อมาถึงบ้าน เจ้าสาวก่อนขึ้นบ้านจะมีพิธีล้างเท้า เมื่อล้างเท้าเสร็จก็จะนำเครื่องสินสอดและสิ่งของต่างๆ ขึ้นบ้านเจ้าสาว เมื่อนั่งในบริเวณพิธีแล้วผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายก็จะนั่งล้อมวงกัน และร่วมกันนับสินสอดทองหมั้น พร้อมกับรับเครื่องขันหมาก หลังจากนั้นก็จะทำพิธีเขียนเชยโดยลุง ตาและญาติฝ่ายเจ้าสาวเมื่อเสร็จแล้วก็จะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญต่อไป การครองเรือนของชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ หลังการแต่งงานฝ่ายชายหญิงจะเข้ามาอยู่ร่วมกับครอบครัวของฝ่ายหญิง เรียกว่าเชยสู่ แต่เนื่องจากสังคมปัจจุบันสภาพสังคมและเศรษฐกิจเป็นตัว กำหนดการมีครอบครัวของคนในชุมชนชาวผู้ไท แรงงานของชาวผู้ไทบางส่วนที่อพยพลงไปทำงานที่อื่นหรือไป อยู่ในเมืองใหญ่ เช่น สะหวันนะเขต เวียงจันทน์ ก็มักจะสร้างครอบครัวในเมืองเมือง แต่ก็ยังกลับมาจัดทำพิธี แต่งงานตามฮีตคองประเพณีของชาวผู้ไท โดยเฉพาะกลับมาเลี้ยงผีปู่ตาหรือเลี้ยงผีบ้าน (คำปู่ สุรินคำมี, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556)

ลักษณะสังคมของชาวผู้ไทเป็นแบบพึ่งพาตนเองและให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งการทำมาหากิน ฝ่ายชายมีบทบาทในฐานะหัวหน้าเพื่อทำมาหากินเพื่อเลี้ยงชีพครอบครัว ส่วนฝ่ายหญิงมีบทบาทในการทำงานในบ้านเรือนทำเครื่องนุ่งห่มและใช้ในครอบครัว ดังนั้น จะพบว่าการสืบตระกูลของชาวผู้ไท ส่วนมากจะสืบสายตระกูลทางฝ่ายชาย แม้ว่าการแต่งงานของชาวผู้ไทจะมีทั้งการแต่งลูกเขยเข้าบ้าน และแต่งสะใภ้เข้าบ้านก็ตาม แต่สังคมของชาวผู้ไทก็ให้ความสำคัญกับผู้ชายมากแม้แต่การแต่งงานก็ยังมีพิธีหมั้น (สั่งสอนเขย) ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติที่สำคัญของการแต่งงาน การแต่งงานของชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ มีฮัตดังนี้

“ฮัตแต่งงาน มีฮัตมาติกา มาแต่งมาแปลงในบ้าน พลูสองหลอด แสดสองดัด ข้าวเฮอ เกอ ก้อน ไช้ขาวสี่โหนด ไช้แดงสี่โหนด ไช้แดง คือหมาก ไช้ไก่อธรรมดา จะเป็นไก่อดำหรือไก่อะไรก็ได้ แต่ต้องเป็นไก่อที่ได้จากรัง เงิน หก หลาด สมัยก่อนเอาเงินหกหลาด ของพระมาติกา แล้วก็เค้นเขย ข้าว เงินไถ่ โป่ง ซ้อน แล้วก็เงินร้อยบาท ทองกึ่งหนึ่ง ถ้าหากไม่ได้ทองก็เอาเงินมาแทน นี่คือเครื่องหมั้น แล้วก็พากูป่าวสาวเข้าพาขวัญ ผูกข้อต่อแขนกัน” (นางทองทราย อินธิสาน, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556)

คำเขียนเขยจึงเป็นบทบรรทัดฐานของการแต่งงานและสร้างครอบครัวใหม่ เป็นสิ่งที่ใช้กล่าวสั่งสอน เพื่อให้เขยหรือคนที่มาอยู่ในบ้านในฐานะที่เป็นสมาชิกใหม่ได้รู้จัก ถ้าหากพิจารณาในแง่บทบาททางสังคมของกลุ่มชาวผู้ไท จะพบว่าเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับผู้ชาย เพราะผู้ชายเป็นแรงงานสำคัญ บทบาทหน้าที่ของผู้ชายจึงปรากฏชัดเจนในบทเขียนเขย ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่การงาน การปกครอง การผลิต การอบรมสั่งสอน การครองเรือน การรักษาระบบและโครงสร้างทางสังคมที่ยึดถือระบบอาวุโส ด้วยความสำคัญดังกล่าว จึงได้นำมาบรรจุเป็นฮัตคอง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญช่วงหนึ่งและได้สอดแทรกไว้ในพิธีกรรมการแต่งงานของชาวผู้ไท ความว่า “มาเป็นเขยสู้อยู่สร้างแล้วจะเป็นแก้วเป็นเขยเพิ่นกะมิเฮื้อขึ้นทางฮอง มิเฮื้อหยองทางท้าย มันคะล้าเพิ่นถืผีแต่เก่าละ คุมื้อนี้ละมิมีเดาะละมาฮอบนะ เฮื้อขึ้นทางซานเขยแต่เก่า เดวนี้ละถืผีพระพุท พระธรรม ละกะขึ้นได้ ไปมิให้เมอหน้า มามิให้เสอหมวกขึ้นเฮิน มิให้ขัดผักพ้าขึ้นเฮิน ไปหมุ่งดะกะมิเห้อมาเป่า ไปหมุ่งเล้ากะมิเห้อมาตาย เป็นแก้วเป็นเขยเพิ่นแล้ว ให้หักเมือตายมาแก้งกันหม้อ ความเพิ่นเพิ่นหะ หักไม้ตายมาแก้งกันหม้อกะคือพิน (พิน) หาโหลหาพินมาดั่งไฟ ไปมุดน้ำกะมิเหื้อเฮ็ดพุมพู ไปจกฮูกะมิเหื้อแห่นสัน คั่นสุดแห่นเหื้อเอาไม้ต่อ คั่นสุดค่อเหื้อเอาไม้ตาม ฮาวนั้นเดะเพิ่นเพิ่นเอาแต่เก่า ยังละกุมลุ่มเม กุ่มพ้อกุ่มแม่ คั่นได้มาเป็นแก้วเป็นเขยเพิ่นละ ไปทางน้ำเหิ่นเงอะ (เงือก) ท่อเฮอ กะมิเห้อมาเหื้อว่าช้อยไปน้ำไปห้วยละเหิ่นเงอะท่อเฮอบาดไปท่าละมิเหิ่น เพิ่นจะเหมอ (ไหม) ไปทางดงเหิ่นเสอท่อม้า บาดไปหาฮอยมันละมิเหิ่น เพิ่นละว่า โต๊ะลูงโต๊ะตา เพิ่นกะไหมละ” (นางคำปอน วงโกสา, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556)

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่าการแต่งงานของชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำมักจะดำเนินไปตามขนบธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิม กล่าวคือ การสู่ขอก็ต้องอาศัยพ่อล่ำแม่ล่ำซึ่งถือว่าเป็นบุคคลสำคัญมากในพิธีกรรมของการแต่งงาน นอกจากจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่เจรจาต่อรองก่อนการแต่งงานแล้ว ยังทำหน้าที่สั่งสอนคู่

บ่าวสาวให้ประเพณีปฏิบัติที่ดีในชีวิตการครองเรือนด้วย นอกจากนั้นยังมีหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างสามี ภรรยาในเวลาที่เกิดปัญหา อีกทั้งการแต่งงานของชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำยังอาศัยระบบการเขียนเขย ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมากของการแต่งงาน เป็นการรักษาระเบียบและบรรทัดฐานทางสังคมของชาวผู้ไท ที่ถือว่าผู้ชายเป็นบุคคลสำคัญของครอบครัว ดังนั้นสิ่งที่ทำให้ผู้ชายเป็นหลักของครอบครัวได้ ก็ต้องมีบรรทัดฐานในการสร้างความเป็นผู้นำของครอบครัว ดังนั้นระบบการเขียนเขยจึงมีบทบาทหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งในพิธีกรรมการแต่งงาน อีกทั้งยังเป็นเสมือนข้อกำหนดที่จำเป็นสำหรับการครองเรือนและระบบการแต่งงานของชาวผู้ไทในอดีตและปัจจุบัน

3) ประเพณีการตาย

เมื่อมีคนตายเจ้าตามประเพณีของชาวผู้ไท จะมีการคบงัน คือ จัดงานศพตั้งไว้ในเรือน ซึ่งมักไม่เกิน 3 วัน เพราะการคบงันไว้หลายวันเป็นการสิ้นเปลือง ต้องเลี้ยงหาขกที่มากทุกวัน การวางศพจะวางไว้ตรงกับชื่อเรือน เมื่อครบกำหนดการคบงันจึงจะเอาศพไปป่าช้า การเอาศพจะลงทางบันไดโดยเอาเท้าลง เมื่อศพไปถึงป่าช้าให้บุญโดยการสวดศพแล้วจึงเผา การวางศพผู้ชายให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก ศพผู้หญิงให้หันไปทางทิศตะวันตก

ตามประเพณีของชาวบ้านละหานน้ำจะไม่นิยมเผาผีในวันพุธ กล่าวคือ ห้ามไม่ให้บงศพหรือเผาศพในวันพุธเพราะเชื่อว่าวันพุธตกบ้าน พลุหักศอกป่า อาจจะมีคนตายในหมู่บ้านเพิ่มขึ้น เมื่อนำศพออกไปป่าช้าแล้วก็จะมีการเสี่ยงทายที่เผาศพโดยเอาไขไก่ ปั้นข้าวเหนียวหุ้มไขไว้แล้วโยนลงไปยังที่จะเผา ถ้าไขแตกก็สามารถบงศพเผาในบริเวณนั้นได้ ถ้าไขไม่แตกก็ต้องเลือกที่เผาใหม่

เมื่อเผาศพเสร็จแล้ว รุ่งเช้าจะมีการเก็บกระดูก โดยนิยมเก็บกระดูกคนตายใส่ในขวดโหลหรือไหเล็กๆ หลังจากนั้นจะทำพิธีปักหลักเส เขียนวัน เดือน ปีกำกับเอาไว้ กระดูกบางส่วนเมื่อเก็บมาแล้วจะนำไปใส่ขวดโหลบรรจุไว้ตามกำแพงวัด หรือไม่ก็เอาบรรจุใส่ธาตุ แล้วเมื่อถึงวันทำบุญแจกข้าว จึงได้นำกระดูกออกมาอีกครั้งหนึ่ง

ในกรณีมีคนตายโหงชาวบ้านละหานน้ำจะนำศพไปป่าช้า ไม่เผาศพ เนื่องจากเชื่อว่าศพคนตายเป็นศพร้อน ถ้าเผาศพคนในครอบครัวจะตายหรือคนในหมู่บ้านจะเจ็บไข้ได้ป่วยหรือตาย เมื่อฝังไว้จนครบ 3 ปีก็จะนำกระดูกของคนตายออกมาทำบุญ

งานศพของชาวบ้านละหานน้ำปัจจุบันได้รับเอาแนวคิดจากเมืองสหัสวันนะเขตไปหลายอย่าง เช่น การแต่งดอกไม้หน้าโลงศพ ซึ่งแต่เดิมจะไม่มีการจัดตกแต่งประดับประดาใดๆ ส่วนสำหรับอาหารที่จัดงานศพก็จะมีหมูและไก่เป็นหลัก แล้วนำมาประกอบอาหารประเภทแกง ต้ม ลาบ ส่วนบ้านไหนที่มีเงินและฐานะดีก็จะลั้มว ผู้หญิงเป็นแรงงานสำคัญในการจัดหาสำหรับกับข้าวในงานศพ อาหารที่ต้องห้ามในงานศพ คืออาหารประเภทเส้น เช่น พัก ถั่วฝักยาว เพราะมีความเชื่อว่าเมื่อนำเอามาประกอบอาหารแล้วจะทำให้มีคนตาย

เพิ่มขึ้น เจ้าของบ้านที่มีคนตายก็จะได้มีความสุข แต่ชนมจีนยังปรากฏให้เห็นบ้าง อาหารที่วางไว้หน้าศพหรืออาหารเช่นศพ ส่วนการละเล่นในงานศพที่พบ คือ การเล่นไพ่ การเล่นไฮโล ซึ่งจะมีนักพนันทั้งในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้านเดินทางเข้ามาเล่นการพนัน ซึ่งปัจจุบันไฮโลเป็นการพนันที่นิยมเล่นมากที่สุด

4) ประเพณีการบวช

แม้ว่าในอดีตชาวผู้ไทจะนับถือผีแต่ก็เชื่อถือในพระพุทธศาสนา และสืบเนื่องจากการนับถือพระพุทธศาสนาของชาวผู้ไทนี้เอง ที่ทำให้มีประเพณีการบวช การบวชจะต้องบวชอย่างน้อย 1 พรรษา จึงลาสิกขาได้ ถือว่าเป็นคนสุกหรือคนโดยสมบูรณ์ จะทำกิจการใดก็จะมีผู้คนเชื่อถือ ชายหนุ่มถ้าจะแต่งงานมีครอบครัวจะต้องเข้าพิธีบวชก่อน หากยังไม่บวชก็จะมีผู้หญิงเลือกไปเป็นสามี ก่อนจะบวชจะต้องเข้าวัดเพื่อท่องหนังสือเจ็ดตำนาน คำขานนาค ฯลฯ ให้คล่องก่อนที่จะเข้าพิธีบวชจะต้องถือกรวยดอกไม้ ธูป เทียน ไปบอกกล่าวและขอมาพร้อมขอพรจากญาติผู้ใหญ่ ก่อนถึงวันบวช 1 วัน ตอนบ่ายหรือตอนเย็นจะมีการแห่ นาค โดยเจ้าภาพจะประดับช้าง หรือม้า หรือเกวียน หรือพาหนะอื่นๆ ให้สวยงามแล้วให้นาคนั่งแห่ไปตามหมู่บ้าน แล้วกลับมายังวัดเพื่อทำขวัญนาค วันบวช ผู้บวชจะเข้าไปขออุปสมบทกับพระอุปัชฌาย์ พร้อมกับเครื่องอัฐบริขาร หลังจากเสร็จพิธีก็จะมีการถวายเพลเลี้ยงพระ การบวชถือว่าผู้บวชจะได้ศึกษาถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเคร่งครัดผู้ที่บวชเรียนแล้วจะเป็นผู้ที่มีความอดทน อดกลั้น และเข้าใจโลกธรรม ทำให้เป็นผู้ที่รู้จักคิดมีสติ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทบ้านละหาน้ำ มีประเพณีและวัฒนธรรมอยู่ 2 ส่วน คือ ประเพณีในรอบปีและประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณีในรอบปีมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ธรรมชาติและความเชื่อดั้งเดิม คือ ผี มีพิธีกรรมสำคัญที่จำเป็นต้องปฏิบัติคือการเซ่นไหว้บูชาเพื่อความเป็นสิริมงคลต่อชีวิตและความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลทางการเกษตร ส่วนประเพณีเกี่ยวกับชีวิตเป็นประเพณีที่มีความสำคัญในระดับครอบครัว เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางชีวิตของคนในครอบครัว

4.1.3.2 ประเพณีในรอบปี

เดือนสอง ชาวบ้านละหาน้ำมีพิธีเลี้ยงผีหม่หลัก ประเพณีในการทำพิธีเซ่นสังเวยเจ้าปู่หม่หลัก ในสมัยก่อนมักทำในช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ชาวนาเก็บเกี่ยวเสร็จ มีเงินทองจับจ่ายอย่างสะดวก เป็นช่วงเวลาที่เดินทางสะดวกก่อนถึงฤดูฝนและมักจะทำพิธีสามปีต่อครั้ง ดังที่กล่าวกันว่า "สองปีฮาม สามปีคอบ" การเซ่นสังเวยจะนำวัวหรือควายมาสังเวยที่ศาลเจ้าปู่ ผู้คนเตรียมเครื่องปรุงอาหารไว้ให้พร้อมเพื่อทำลาบแดง ลาบขาว เนื้อหับ เนื้อคอน ถวายเจ้าปู่ก่อนหลังจากนั้น ลูกหลานเจ้าปู่จึงบริโภคน้ำให้หมดให้สิ้นห้ามนำกลับบ้าน

เดือนสาม ทำบุญข้าวจีและบุญกองข้าว โดยถือว่าบุญกองข้าวเป็นบุญใหญ่ที่สุด ชาวบ้านแต่

ละคร้วนเรือนจะนำข้าวหมอกองรวมกันที่วัด แล้วนิมนต์ประมาสวดให้ หลังจากนั้นชาวบ้านจะนำข้าวที่พระสวดใส่ตะกร้าเล็กๆ เอาไปวางไว้บนเล้าข้าวเพื่อให้เป็นสิริมงคลและเป็นขวัญข้าว

เดือนห้า ทำบุญสงกรานต์และปีใหม่ มีการเซ่นไหว้ผีเรือน และนำน้ำไปสรงพระ รวมถึงขอพรจากผู้เฒ่าผู้แก่

เดือนหก ทำบุญผะเหวด เลี้ยงผีตาแฮกก่อนลงนา โดยเอาอาหารคาวหวานไปวางไว้ที่หัวไร่หัวนา และบอกกล่าวเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่พืชผลทางการเกษตรก่อนลงนา ชาวบ้านละหาน้ำไม่มีบุญบังไฟ เนื่องจากหมู่บ้านละหาน้ำเป็นหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีแม่น้ำเซบั้งเหียนไหลผ่าน ชาวบ้านจึงไม่นิยมทำบุญบังไฟ (ท้าวกะสิน, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556)

เดือนแปด ชาวบ้านละหาน้ำทำบุญเข้าพรรษา เมื่อก่อนมีการหล่อเทียนแต่ปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากเมืองใหญ่ เลยเปลี่ยนจากหล่อเทียนเป็นการซื้อเทียนพรรษาไปทอดถวายตามวัดต่างๆ

เดือนเก้า บุญข้าวประดับดินในเดือนเก้าจัดงานวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 นับแต่กลางคืนถึงเช้ามืด ชาวบ้านจัดอาหารคาวหวาน หมากพลูบุหรืใส่กระถางหรือห่อใบตองเล็กๆ นำไปวางไว้ตามลานบ้าน ใต้ต้นไม้ ข้างพระอุโบสถ เพื่อเป็นการให้ทานแก่วิญญาณที่ตกทุกข์ได้ยาก และทำบุญที่วัดและพึงเทศน์

เดือนสิบ บุญข้าวสากทำในเดือนสิบ ข้าวสาก หมายถึง การกวณกระยาสารท คล้ายงานบุญสลากภัต จัดงานวันเพ็ญเดือน 10 นำสำหรับคาวหวานพร้อมกับข้าวสากไปทำบุญที่วัดถวายผ้าอาบน้ำฝนและเครื่องไทยทาน พระสงฆ์องค์ใดจับสลากใดได้ก็รับถวายจากเจ้าของสำรับนั้น

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา มีพิธีถวายผ้าห่มหนาวในวันเพ็ญ มีงานบุญตัก พิธีกวนข้าวทิพย์ นับเป็นช่วงที่จัดงานใหญ่กันเกือบตลอดเดือน มีการถวายผ้าห่มหนาวแด่พระพุทธรูปพระสงฆ์ วันแรม 1 ค่ำ งานบุญตักบาตรเทโว ตอนเย็นวันขึ้น 14 ค่ำ มีพิธีกวนข้าวทิพย์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เดือนสิบสอง บุญกฐินชาวบ้านจะนำอาหารคาวหวานไปถวายพระ พร้อมกับพึงเทศน์ จัดพิธีทอดกฐินตามวัดที่จองกฐินไว้ นอกจากนี้อีกยังมี “จุลกฐิน” หรือ “กฐินเล่น” เป็นกฐินของชาวบ้านที่จะต้องร่วมแรงร่วมใจกันทำทุกอย่างให้สำเร็จเสร็จสิ้นภายในเช้าวันหนึ่งต่อเนื่องไปจนถึงย่ำรุ่งของอีกวัน การทอดผ้าในงานจุลกฐินของชาวผู้ไทนั้นจะเริ่มตั้งแต่การเก็บดอกฝ้ายที่ได้ปลูกเอาไว้ ล้างหน้าเมื่อ 6 – 8 เดือนแล้วนำมาติดฝ้ายก่อนที่จะให้คนเฒ่าคนแก่นำไปปั่นเป็นเส้น หลังจากนั้นจึงนำไปทอบนที่กระตักเป็นผืนผ้า นำไปย้อมสีตากแดดให้สนิทจึงแล้วนำไปตัดเย็บเป็นผ้าไตรบ้าง สบงบ้างจีวรบ้างเชื่อว่าเป็นบุญที่มีอานิสงส์แรงกล้าด้วย

4.1.4 ผ้าย้อมครามของชาวผู้ไทบ้านละหาน้ำ

ผ้าย้อมครามของชาวบ้านละหาน้ำ ทำไม่แตกต่างจากของชาวผู้ไทในอีสาน กล่าวคือ เมื่อถึงฤดูฝนก็จะมีการหว่านคราม และเมื่อครามแก่แล้วก็จะเก็บคราม โดยการเกี่ยวครามเพื่อนำไปหมัก ให้ได้น้ำคราม และภาชนะที่ใช้คือ ไหขนาดเล็ก ปากกว้าง เรียกว่า หม้อนิล (ชื่อเรียกเหมือนกัน) บางครั้งการย้อมผ้าครามก็ยังคง

เรียกว่า ย้อมหม้อมนิล การแช่ครามของชาวบ้านลหาน้ำจะใช้ระยะเวลาประมาณ 1-2 คืน หลังจากนั้นก็จะนำเอาใบครามทั้ง ทั้งให้น้ำชุ่มตกตะกอน และเทน้ำด้านบนทิ้ง จนกระทั่งเหลือก้อนครามที่ตกตะกอนในหม้อคราม ปล่อยให้ทิ้งไว้ 1 – 2 คืน แล้วหาภาชนะมาตวงเอาเนื้อครามไปไว้ในไหหรือหม้ออื่น เพื่อนำไปสู่กระบวนการขั้นตอนต่อไป

เมื่อได้น้ำครามหรือก้อนครามแล้ว กระบวนการย้อมที่จำเป็นคือเผาไม้หรือเปลือกไม้ต่างๆ เอามาผสมกับก้อนเนื้อคราม เพื่อให้มีรสเค็ม ชาวบ้านลหาน้ำเรียกว่า “ตั้ง” ไม้ที่นิยมนำมาเผาเพื่อเอาเถ้าคือ ไม้จั่ว และเปลือกกล้วย เมื่อแรกจะก่อหม้อก็จะนำก้อนครามหรือเนื้อครามไปผสมกับน้ำตั้ง และปล่อยให้ทิ้งไว้ประมาณ 2 คืน จากนั้นจึงนำฝ้ายมาย้อมลงในหม้อ ย้อมเข้าไป-มา ครึ่งจนได้สีที่ต้องการ หลังจากนั้นก็ปล่อยให้หม้อครามทิ้งไว้รอเอาฝ้ายมาย้อมอีกต่อไป หม้อครามถือว่ามีชีวิต ดังนั้น เจ้าของหม้อครามจะต้องหมั่นดูแลและกววนหรือผสมตั้งเพื่อให้ครามไม่ตาย การย้อมสีไม่ติดเนื้อฝ้ายเรียกว่า “ครามตาย” ชาวบ้านก็จะมีวิธีหาส่วนผสมต่างๆ ลงมาผสมกับหม้อครามเพื่อให้ครามกลับมาติดสีหรือกินสีได้อีกครั้งหนึ่ง

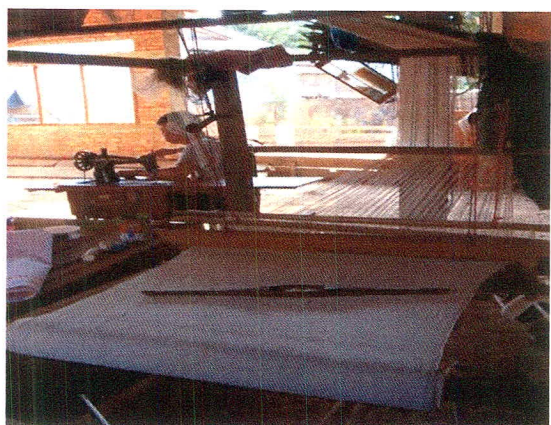

รูปที่ 4.5 กรรมวิธีการย้อมครามและทำฝ้าย้อมครามของบ้านลหาน้ำ

การทำฝ้าย้อมครามของชาวบ้านลหาน้ำในอดีต หาได้เพื่อการค้าขายหรือเป็นไปเพื่อระบบเศรษฐกิจ หากแต่ผลิตผ้าฝ้ายและนำไปย้อมครามเพื่อการใช้สอยในครัวเรือน เนื่องจากเสื้อผ้ามัยก่อนหายาก ผ้าที่จะใช้นุ่งห่มส่วนมากจะต้องผลิตหรือทำขึ้นเอง ผู้ที่มีอิทธิพลในการทำผ้าในสมัยก่อนคือแม่ แม่จะเป็นคนปลูกฝ้าย ย้อมครามและทอผ้าขึ้นเพื่อให้ทุกคนในครอบครัวได้ใช้ ดังนั้น สมัยก่อนทุกบ้าน ทุกหลังคาเรือนจะมีกี่ที่ได้ถนุบ้าน เมื่อว่างเว้นจากการทำนา ผู้หญิงทุกคนจะทอผ้า ผ้าที่ทอส่วนมาก ได้แก่ ผ้าขาวม้า ผ้าห่ม ผ้าถุง ผ้าที่จะใช้ใส่ในการทำงานที่เราน่า ก็จะนำไปย้อมหม้อมนิลหรือย้อมคราม โดยย้อมหลายๆ รอบเพื่อให้เป็นสีดำ เพราะเวลาไปทำงานจะไม่เปื้อน นอกจากนั้น ผู้หญิงก็ต้องหัดตัดเย็บผ้าเป็น โดยการตัดเย็บจะใช้วิธีการง่ายๆ โดยนำผ้า 2 ชิ้นมาประกบกัน และหาหนามแหลมจากต้นหนามแท่งมากลัดไว้ จากนั้นก็ลงมือตัดให้เป็นเสื้อแบบง่ายๆ แล้วหาด้ายมาร้อยหรือเย็บเข้าด้วยกัน ซึ่งเครื่องนุ่งห่มที่ได้จะเป็นรูปแบบง่ายๆ และเหมาะแก่การใช้

สอย สามารถสวมใส่ไปในทุกสถานการณ์ เช่น งานในชีวิตประจำวัน งานบุญ งานบวช งานแต่ง ฯลฯ เพราะในสมัยก่อนไม่ได้แยกว่าต้องใส่ชุดใดไปในงานแบบใด หากแต่เป็นชุดที่มีลักษณะเดียวกัน คือ เสื้อกับกางเกงขาสั้นหรือกางเกงขายาว

การทอผ้าของชาวบ้านละหาน้ำสมัยก่อนก็ไม่ได้มีการประดิษฐ์ลวดลายมากนัก หากแต่มีการมัดหมี่ ซึ่งลวดลายของหมี่ก็ได้พิถีพิถันเพื่อทำให้เกิดความสวยงามแต่เพียงอย่างเดียว เพราะลวดลายส่วนมากมาจากธรรมชาติ เช่น ลายขอ ลายใบไม้ ลายผักข้าวโพด ลายหัวนาศ ซึ่งเป็นลวดลายที่สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วสาว ๆ สมัยก่อนจะต้องหัดเรียนรู้ลวดลายจากแม่ ป้าหรือคนที่มัดหมี่เป็น จากนั้นจะได้รับการฝึกฝนให้ทำเอง จนกระทั่งเมื่อทำเป็นแล้วจะต้องประดิษฐ์และคิดลวดลายของตนเอง เพื่อแสดงฝีมือ และลวดลายต่างๆ ของผืนผ้าจะเห็นได้ก็ต่อเมื่อมีงานบุญประเพณี โดยเฉพาะบุญผะเหวดที่เป็นบุญใหญ่ ชาวบ้านจะสวมใส่เสื้อผ้าพิเศษมาในงาน ผ้าย้อมครามทั้งที่เป็นเสื้อและผ้าถุงจะสวมใส่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งหญิงสาวจะนุ่งห่มชิ้นมัดหมี่ออกมาในงานบุญ ผู้ใหญ่หรือหนุ่มๆ ก็จะมีโอกาสได้เห็นฝีมือของหญิงสาวและได้มีโอกาสเลือกคู่ครอง โดยสังเกตจากลวดลายของหมี่หรือผืนผ้าชิ้นได้ ว่าหญิงคนใดเหมาะที่จะออกเรือนหรือคนใดยังไม่เหมาะที่จะออกเรือน

รูปที่ 4.6 กิจกรรมหรือเวียกงานการตำหูกของชาวบ้านละหาน้ำ

กิจกรรมหรือเวียงานการตำหูกฝ้ายเสื้อคราม ขึ้นหมีย้อมคราม ถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ผู้หญิงชาวผู้ไทมาแต่โบราณ เพราะกว่าจะแปรรูปดอกฝ้ายสีขาวบริสุทธิ์ให้กลายเป็นเส้นใยที่เหนียวแน่น และกว่าใบครามจะกลายเป็นสีครามเข้มขึ้นงดงามฝังลงไปเนื้อผ้า อีกทั้งกว่าจะตำหรือทอเป็นลวดลายกลายมาเป็นผืนแพรเครื่องนุ่งห่มได้นั้น แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติที่อดทน เกลียวฉลาดในการสร้างประดิษฐ์คิดค้นของผู้หญิง ซึ่งแต่ละคนได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้มาจากการดำรงชีวิตอย่างที่เรียบง่าย ย่า ยาย แม่ ป้าทั้งหลายของชาวบ้าน ละหาน้ำจะถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้อันมีคุณค่านี้ให้กับลูกหลานในลักษณะประสบการณ์ต่อประสบการณ์ที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน เด็กรุ่นใหม่ของชาวบ้านละหาน้ำได้อาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงทั้งจากผู้เฒ่าผู้แก่ จากแม่ จากเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่ทำฝ้ายย้อมครามกันตามใต้ถุนบ้านหรือทอผ้ากันใต้ถุนบ้าน จากคำบอกเล่าของคุณยายออ ยศมั่นคง (ออ ยศมั่นคง, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556) เล่าว่า “แม่เห็ดลูกเบ้งแล้วเห็ดน้ำ ปได้บอกสอนกันคือครูสอนหนังสือ แต่เห็ดเห็ดเบ้ง แล้วกะเห็ดตาม” ดังนั้นจึงพบว่าชาวบ้านละหาน้ำเด็กสาว ๆ อายุตั้งแต่อายุ 12 – 13 ปีก็สามารถมัดหมี่ คั่นหูก ตำแพรเป็นแล้ว เพราะทุกคนคลุกคลีอยู่กับสิ่งนี้จึงทำให้มีประสบการณ์ตรง

รูปที่ 4.7 กีทอผ้าที่มีเกือบทุกหลังคาเรือนของบ้านละหาน้ำ

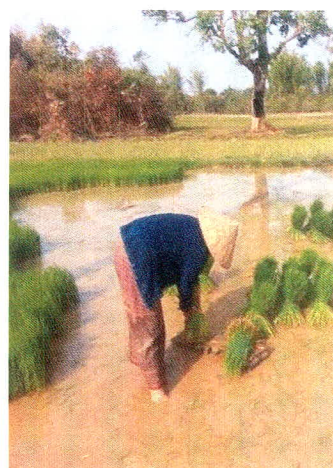
ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ในอดีตการทอผ้าหรือกระบวนการสร้างผืนผ้าของชาวผู้ไทบ้านละหาน้ำแทบจะไม่แตกต่างจากชาวผู้ไทในประเทศไทยในอดีตเลย กล่าวคือ ผ้าถูกนำมาใช้ในชีวิตประจำวันในฐานะเครื่องนุ่งห่มซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของมนุษย์ หากแต่ในความสำคัญของปัจจัยนี้นักกลับพบว่า ผืนผ้าได้แฝงฝังนัยยะสำคัญทางสังคมและวัฒนธรรมเอาไว้ด้วย

ผ้าในฐานะที่เป็นเครื่องนุ่งห่ม มนุษย์ในทุกวัฒนธรรมย่อมจะมีเครื่องนุ่งห่มที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อปกป้องห่อหุ้มร่างกาย อีกทั้งเพื่อปกปิดความอุนาจารและความอายต่อบุคคลอื่น มนุษย์จึงแสวงหาเครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อทำให้ตนเองหลีกหนีและพ้นจากความอุนาจารเหล่านั้น ซึ่งมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมมี

วิธีการและกระบวนการที่หลากหลาย เป็นต้นว่า ใช้ผลิตภัณฑ์จากหนังสัตว์ ใช้เปลือกไม้ ใช้ใบไม้และใช้วัสดุอื่นๆ ที่คงทนถาวร จนกระทั่งรู้จักใช้เส้นใยธรรมชาติจากพืชและสัตว์มาประยุกต์เป็นเครื่องนุ่งห่ม และผ้าก็เช่นเดียวกัน เป็นกระบวนการและความคิดของมนุษย์ที่รู้จักนำเส้นใยต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการหล่อหลอมร่างกาย

นอกจากนี้ ยังคำนึงถึงความประณีตและงดงามว่าจะทำอย่างไรจึงจะทำให้สิ่งที่สวมใส่นั้นเป็นที่พึงประสงค์และงดงามในสายตาคนอื่น ดังนั้น จึงได้มีการประดิษฐ์ตกแต่งเส้นใยธรรมชาติเหล่านั้นด้วยสี และการใช้ลวดลายต่างๆ เพื่อทำให้เกิดความแปลกใหม่ เกิดเป็นความคิดสร้างสรรค์ต่อผืนผ้าที่เรียบง่ายและกลายเป็นมูลค่าในที่สุด โดยเฉพาะเป็นมูลค่าทางวัฒนธรรมของผ้าในสังคมมนุษย์

ผ้าครามของชาวบ้านคงจะมีวิธีการอธิบายที่ไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือ ชาวบ้านในอดีตและสังคมดั้งเดิม รู้จักการถักทอและรู้จักการแปรรูปพืชในธรรมชาติมาเป็นเส้นใย นั่นก็คือ ผ้าย เมื่อนำผ้ายมาผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น ผึ่งแดดให้แห้ง อ้าว ตีด ล่อ เช้น กวัก เปีย ฯลฯ จนกลายเป็นเส้นใยแล้วก็นำมาสู่กระบวนการทอ จนกลายเป็นผืนผ้า ผ้ามัยก่อนของชาวบ้านคือผ้าห่ม ผ้านุ่ง ผ้าเหล่านี้อาศัยประโยชน์โดยตรง ผ้าห่มจะต้องนำไปสู่ตัดเย็บอีกต่อหนึ่งแล้วหาวัสดุอื่นๆ มาประกอบ หากแต่ผ้านุ่งบางชนิดไม่ต้องตัดเย็บ เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าซิ่น เมื่อตัดแล้วนำไปขลิบที่ของชายผ้าก็สามารถสวมใส่ได้เลย บางผืนอาจจะตัดเย็บต่อตีนซิ่นหรือหัวซิ่นด้วยผ้าลวดลายต่างๆ ให้ความสวยงาม แต่บางแห่งก็นำไปนุ่งเลยเพื่อใช้ในโอกาสที่แตกต่างกัน

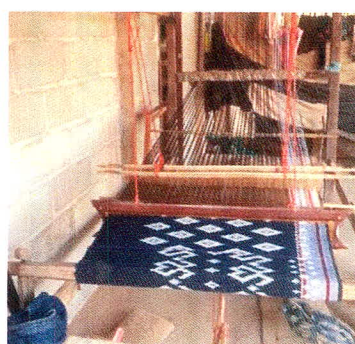

รูปที่ 4.8 การสวมใส่ผ้าครามในแต่ละโอกาสของชาวบ้านละหาน้ำ

กระบวนการอีกอย่างหนึ่งที่ผู้หญิงในฐานะที่เป็นเจ้าของผืนผ้าที่ต้องเรียนรู้คือกระบวนการย้อมผ้า การย้อมผ้าในอดีตอาศัยการดูและการจำ ซึ่งในอดีตก็มีการสอนด้วยให้ดูตัวอย่าง การย้อมผ้าสมัยก่อนนิยมย้อมด้วยคราม เนื่องจากครามเป็นพืชที่หาได้โดยทั่วไป และเป็นพืชที่มีสีตามต้องการคือสีน้ำเงินหรือสีดำ กระบวนการย้อมครามก็เริ่มจากการนำครามมาแช่ เมื่อแช่จนได้ครบตามวันและเวลาที่ต้องการแล้วก็รื้อให้ก้อนครามหรือเนื้อครามตกตะกอน เมื่อตกตะกอนได้แล้วก็ตักก้อนครามไปใส่ในหม้อหรือไหอีกแห่งหนึ่ง เพื่อ

ทำการก่อหม้อ ก่อนจะก่อหม้อก็ต้องหาส่วนผสมของครามซึ่งก็คือ “ดั่ง” โดยดั่งจะเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาการกินสีของครามกับฝ้าย ชาวบ้านละหานน้ำมีการผสมดั่งไม่แตกต่างจากชาวบ้านผู้ไทในประเทศไทยนัก กล่าวคือ ใช้กาบกล้วยหรือต้นมะละกอ ต้นจ๊ว มาเผาเพื่อให้ได้ขี้เถ้าแล้วเอาขี้เถ้าไปผสมกับน้ำคราม หลังจากนั้นปล่อยทิ้งไว้จนน้ำครามกับดั่งผสมกันจนลงตัว แล้วนำฝ้ายลงไปกววนหรือไปย้อม ย้อมจนกว่าสีฝ้ายจะได้ตามที่ต้องการ เช่น สีน้ำเงินเข้ม และสีดำ เมื่อได้แล้วก็จะนำฝ้ายที่ย้อมขึ้นไปตากแดดให้แห้ง หลังจากนั้นก็จะนำไปสู่กระบวนการถัดไปคือนำไปทอ

จึงอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการย้อมและการทอผ้าเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นไปพร้อมๆ กัน การเรียนรู้วิธีการดังกล่าวเป็นกระบวนการสำคัญของผู้หญิง เนื่องจากเมื่อย้อมผ้าเป็นก็จะทอผ้าเป็นด้วย นอกจากนี้กระบวนการสำคัญอีกอย่างหนึ่งการเรียนรู้ลวดลายต่างๆ ของผ้า ซึ่งลวดลายต่างๆ ของผ้าที่เกิดจากการมัดหมี่นั้น เป็นการแสดงออกถึงฝีมือและชั้นเชิงของผู้หญิง ความคิดสร้างสรรค์ แรงบันดาลใจ รวมถึงโลกทัศน์ที่ผู้หญิงมีต่อสังคม นับเป็นการแสดงความสามารถและการเตรียมตัวเปลี่ยนผ่านสถานภาพจากเด็กผู้หญิงเป็นสาวและพร้อมสู่การออกเรือน ดังนั้น กระบวนการทอผ้าจึงเป็นกลไกสำคัญทางสังคมที่สั่งสมและสั่งสอนให้ผู้หญิงทั้งในเชิงของความสามารถและความละเอียดละไม และเป็นการขัดเกลาทางสังคมของผู้หญิงที่พึงประสงค์อีกด้วย

รูปที่ 4.9 ลวดลายและการออกแบบลายมัดหมี่ฝ้ายย้อมคราม (ลายที่กำลังได้รับความนิยม)

ผ้าครามที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมการเกิดของชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ เมื่อมีเด็กเกิดใหม่ หมอตำแยมักจะฉีกเอาผ้าถึงของแม่ที่คลอดมาเป็นผ้าห่อตัวเด็ก ซึ่งในสมัยก่อนก็มักจะเป็นผ้าชิ้นมัดหมี่และย้อม หลังจากนั้นก็จะใช้ผ้าฝ้ายขาวที่ทอแล้วมารองกระดังเพื่อเอาเด็กทารกนอน เมื่อเด็กโตขึ้นก็จะใช้ผ้าฝ้ายสีขาวที่ยังไม่ได้ผ่านการย้อมมาตัดเป็นชุดเสื้อผ้าให้กับเด็ก เมื่อโตขึ้นก็จะนำเสื้อผ้าฝ้ายไปย้อมสีแล้วนำมาตัดเย็บเป็นชุดสำหรับสวมใส่ในชีวิตประจำวัน จะเห็นได้ว่าผ้าทั้งที่ย้อมครามและไม่ย้อมครามต่างก็มีบทบาทในพิธีกรรมการเกิดของชาวผู้ไททั้งสิ้น และแทบจะไม่มีแตกต่างจากพิธีกรรมการเกิดในอดีตของชาวผู้ไทใน

ประเทศไทย เมื่อหลังจากการคลออดยังพบว่าในธรรมเนียมของชาวผู้ไทมีการนำผ้าขึ้นไปให้สวมมาหมอบตำแยที่ ทำคลออดให้ด้วย ซึ่งผ้าขึ้นนั้นก็มักจะเป็นชิ้นผ้าฝ้ายที่ผ่านการมัดหมี่ที่หญิงสาวเตรียมไว้ก่อนคลออดนั่นเอง

เมื่อผ่านจากประเพณีและพิธีกรรมการเกิดแล้ว จะเข้าสู่พิธีกรรมการบวช พิธีกรรมการบวชของชาวผู้ไทบ้านละหาน้ำไม่พบว่าผ้าครามหรือฝ้าย้อมครามมีบทบาทมากนัก เนื่องจากไม่ได้มีการเตรียมผ้าครามหรือฝ้าย้อมครามเป็นผ้าไหว้ แต่ในอดีตนั้นการสวมใส่ของคนทั่วไปร่วมงานบวชก็มักจะสวมใส่เสื้อฮีและซ่ง ซึ่งซ่งนี้ก็จะมักจะเป็นผ้าฝ้าย้อมคราม จึงอาจกล่าวได้ว่าผ้าที่สวมใส่สมัยก่อนล้วนเป็นผ้าฝ้ายและผ่านกระบวนการย้อมครามทั้งสิ้น อีกทั้งสามารถใช้สวมใส่ไปในโอกาสต่างๆ ได้

ผ้าครามที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมการแต่งงานของชาวผู้ไทในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เรียกว่า “แตงดอง” มีขั้นตอนการส่งเผ่าแก่หรือลามาไปสู่ขอกับญาติของฝ่ายหญิง พร้อมทั้งตกลงเรื่องค่าสินสอดทองหมั้น หลังจากนั้นก็จะแจ้งเรื่องวันเวลาการแต่ง ในวันแต่งจะมีการทำพิธีสู่ขวัญเจ้าบ่าว ตั้งขบวนแห่ที่บ้านเจ้าบ่าวหรือบางครั้งก็ไปแห่ที่บริเวณที่ใกล้ๆ กับบ้านของเจ้าสาว แล้วทำพิธีแตงดองที่บ้านของเจ้าสาว

ในประเพณีการแต่งงานของชาวผู้ไทมีผ้าเข้าไปเกี่ยวข้องโดยเฉพาะผ้าฝ้าย ผ้าไหม ที่ต้องนำมาทอเป็นผ้าขึ้นหมี่ตีนต่อ เป็นตีนต่อขนาดกว้าง 4 - 5 นิ้ว เรียกว่า “ตีนเต๊ะ” เป็นที่นิยมในกลุ่มผู้ไททอเป็นหมี่ลาวด หมี่ย้อมครามสีดำ ชาวบ้านมักเรียกว่า “ผ้าดำ” หรือ “จีนดำ” การที่ผู้หญิงจะออกเรือนได้นั้น ส่วนหนึ่งจะต้องเรียนรู้กระบวนการทำฝ้าย ซึ่งเป็นขั้นตอนเริ่มต้นของการทอผ้า หากผู้หญิงไม่สามารถจะประดิษฐ์ฝ้ายให้เป็นเส้นใยได้ ก็เท่ากับว่า ยังไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะเป็นแม่ศรีเรือนหรือเหมาะกับการออกเรือนแต่งงาน เพราะการออกเรือนแต่งงานสมัยก่อนนั้นอาศัยการทอผ้าเป็นเครื่องตัดสิน ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายจะเป็นคนมอง และเป็นคนพิจารณาว่าลูกสาวบ้านใดเหมาะที่จะออกเรือนแต่งงาน โดยดูจากความละเอียดละไมของผืนผ้า และการสร้างสรรค์ผืนผ้าในลักษณะต่างๆ เช่น สะหนะ หมอน ผ้าโสร่ง ผ้าถุง ผ้าขาวม้า ผ้าน ฯลฯ ดังนั้น กระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวกับผ้าจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการขัดเกลาผู้หญิงในสังคมเกษตรกรรม หากผู้หญิงคนใดไม่เรียนรู้ที่จะถักทอก็เท่ากับว่าโอกาสในการออกเรือนนั้นมีน้อยเต็มที จึงไม่เป็นที่แปลกใจนักว่าสมัยก่อนทุกๆ บ้านจะต้องมีกี่ไ้ไ้ได้ถนบ้าน และมีหม้อครามเพื่อเอาไว้อ้อมเสื้อผ้า รวมถึงผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นแม่ หรือย่า ยาย ก็มักจะสอนลูกสาวหรือลูกสะใภ้ให้เรียนรู้การทอผ้าเอาไว้นานๆ รูปแบบ รวมถึงการมัดหมี่ ที่แสดงให้เห็นถึงความรู้และความสามารถในการเป็นผู้ที่ผ่านการขัดเกลาทางสังคม เหมือนหนึ่งผู้ชายที่ผ่านการบวชเรียนแล้ว

ผ้าครามที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมการตายของชาวผู้ไทบ้านละหาน้ำ คือ เมื่อมีคนตาย ชาวบ้านผู้ไทที่บ้านละหาน้ำจะนิยมสวมใส่เสื้อผ้าสีดำไปร่วมงานศพ และสมัยก่อนเสื้อผ้าสีดำที่หาได้ง่ายที่สุดก็คือเสื้อผ้าฝ้ายที่นำไปย้อมกับหม้อมินล จนได้สีน้ำเงินเข้ม บางครั้งก็เป็นสีดำ การไปร่วมงานศพของทั้งผู้ชายและผู้หญิงจะมีธรรมเนียมที่คล้ายๆ กันกับชาวผู้ไทในภาคอีสาน ทั้งงานขันเหินดีและงานปลงศพก็จะสวมใส่เสื้อผ้า

สีดำไปด้วย ส่วนการตกแต่งศพนั้นก็เป็นธรรมเนียมคล้ายๆ กับชาวผู้ไทในประเทศไทย กล่าวคือ นิยมแต่งตัวให้ศพด้วยเสื้อผ้าที่ดีที่สุดในอดีตเสื้อผ้าที่ดีที่สุดเห็นจะเป็นผ้าฝ้าย ชาวบ้านจะตกแต่งให้ศพคนตายด้วยผ้าฝ้ายทั้งชุดสีขาวและชุดสีดำแล้วแต่จะหาได้ หลังจากนั้นก็จะนำเสื้อผ้าของคนตายบรรจุลงไปในโลงศพด้วย ในการบรรจุเสื้อผ้าของผู้ตายลงไปในโลงศพนี้ พบว่าเสื้อผ้าเก่าของคนตายจะถูกบรรจุลงไปด้วย เช่น ผ้าชิ้นของผู้หญิงซึ่งหมายรวมถึงชิ้นหมี่ตีนต่อ ชิ้นหม้อย้อมครามก็จะถูกเผากับศพด้วย การทอผ้าฝ้ายย้อมครามเข้าไปเกี่ยวข้องกับการกระบวนการต่างๆ ในประเพณีพิธีกรรม เนื่องจากชาวบ้านละหาน้ำ เป็นหมู่บ้านที่มีความโดดเด่นในเรื่องวัฒนธรรมการถักทอ และการย้อมผ้า ชาวบ้านมักจะสวมใส่ชุดผ้าฝ้ายย้อมครามไปในงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในรอบปี โดยเฉพาะงานบุญสำคัญๆ เช่น งานบุญเดือนสาม บุญขวัญข้าว บุญผะเหวด บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญจันทน์ ชาวบ้านจะสวมใส่ชุดผ้าฝ้ายย้อมครามที่แสดงอัตลักษณ์ของชาวผู้ไทลงไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่วัด อีกทั้งจะใช้ผ้าฝ้ายไปถวายพระเพื่อความสำเร็จและการได้รับบุญกุศล

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่พบเห็นผ้าฝ้ายย้อมครามมากที่สุด คือ บุญกองข้าวและบุญผะเหวด เนื่องจากบุญทั้งสองเป็นบุญใหญ่ของหมู่บ้าน และหมู่บ้านละหานน้ำเป็นหมู่บ้านที่มีการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้สวมใส่เสื้อผ้าฝ้ายย้อมครามด้วย แม้แต่ขณะที่นำขมิ้นมาถักทอผ้าของชาวบ้านละหาน้ำ ยังแต่งตัวด้วยผ้าฝ้ายย้อมครามทั้งชุด ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผ้าฝ้ายย้อมครามกลายเป็นอัตลักษณ์ที่ชาวบ้านบางคนนำมาเป็นจุดขายให้กับตนเอง ในงานบุญต่างๆ จะพบว่าชาวบ้านได้สวมใส่ผ้าฝ้ายย้อมครามเพื่อมาทำบุญ ในสมัยก่อนเสื้อผ้าที่สวมใส่ มักจะเลือกชุดที่สวยงามที่สุด ชาวผู้ไทเรียกว่า “ซั๊บ” หมายถึง “งาม” เพราะในงานบุญประเพณีการแต่งกายมีความหมายแฝงคือการอวดลวดลายผ้าและให้คนอื่นได้ชื่นชมฝีมือในลวดลายผ้าที่ตนเองทอขึ้นมาใช้ บางคนมีเฉพาะเสื้อที่เป็นผ้าฝ้ายย้อมคราม ส่วนบางคนก็เอาผ้าถุงหรือผ้าซิ่นที่เป็นลวดลายมัดหมี่และย้อมด้วยครามมาอวด ทำให้เห็นว่าผ้าฝ้ายย้อมครามของชาวบ้านละหาน้ำ ก็มีลักษณะที่ไม่แตกต่างมากนักกับผ้าฝ้ายย้อมครามของชาวบ้านผู้ไทในประเทศไทย เพราะเป็นการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ของชาวบ้านเกี่ยวกับผ้าฝ้ายย้อมคราม หากแต่ในปัจจุบัน การสวมใส่ผ้าฝ้ายย้อมครามได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะชาวบ้านจะไม่สวมใส่กันตลอดวัน หากแต่จะสวมใส่เฉพาะโอกาสสำคัญเท่านั้น

4.2 ผ้าฝ้ายย้อมครามในบริบทของการฟื้นฟูและถูกทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

ผ้าฝ้ายย้อมครามนับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่โดดเด่นของชาวผู้ไทในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่อยู่ภายใต้สภาวะสังคมสมัยใหม่ที่ถูกกำกับด้วยรัฐประชาชาติ ดำรงอยู่เพื่อตอบสนองนโยบายการพัฒนาประเทศในระบบทุนนิยม ที่ได้หยิบยืมเอาระบบจิตวิญญาณทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชนชาวผู้ไทให้มีความโดดเด่นขึ้นมา ผ้าฝ้ายย้อมครามจึงเกิดการผลิตซ้ำและสร้างใหม่ ซึ่งอาจมองว่าเป็นการรื้อฟื้นและประดิษฐ์ประเพณี หรือการพยายามที่จะทำให้สิ่งที่เคยเป็น “ชายขอบ” ขยับและเคลื่อนเข้าสู่

“ศูนย์กลาง” ด้วยอิทธิพลของกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจได้อีกทางหนึ่ง ปรากฏการณ์วัฒนธรรมดังกล่าวทำให้เรามองเห็นวิธีการประกอบสร้างวัฒนธรรมแบบลูกผสม (hybrid construction) คือภาพของกระแสทุนนิยมได้ส่งผลทำให้กระแสชาติพันธุ์นิยม (Ethnicity) ได้รื้อฟื้นวัฒนธรรมชาติพันธุ์ของชาวผู้ไทด้วยผ้าย้อมครามจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ตอบสนองธุรกิจการท่องเที่ยวหาอดีตหรือ Business of nostalgia ที่ได้รับความนิยมมากขึ้นในสังคม

4.2.1 การฟื้นผ้าย้อมคราม

การฟื้นผ้าย้อมครามในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในบริบทชุมชนบ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต เริ่มต้นขึ้นไม่แตกต่างจากประเทศไทย กล่าวคือ ย้อนกลับไปประมาณ 15 ปี เมื่อ พ.ศ. 2542 โดยคุณสงบัณฑิต ยศมั่นคง ผู้หญิงชาวผู้ไท บ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขตเปิดบริษัท ท่งละหาศิลป์ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าย้อมครามส่งออกที่ใหญ่ที่สุดของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บริษัทดังกล่าวก่อตั้งเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2542 ด้วยเป้าหมายผลิตรายได้จากวัตถุดิบธรรมชาติในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เพื่อส่งออกไปประเทศญี่ปุ่นและทวีปยุโรป แหล่งผลิตคือหมู่บ้านละหาน้ำ ทำการย้อมและทอตามรูปแบบผ้าที่ออกแบบโดยนักออกแบบชาวญี่ปุ่น ปัจจุบันบริษัทมีคู่ค้ากับบริษัทในประเทศญี่ปุ่น ที่ผลิตสินค้าผ้าย้อมครามส่งออกไปทั่วโลก จึงนับได้ว่าทศวรรษแล้วที่ผ้าครามในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้รับการฟื้นฟูและกลายมาเป็นวัฒนธรรมและสินค้าที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย โดยมีพื้นฐานองค์ความรู้จากภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพชน

รูปที่ 4.10 คุณบุหง-คุณสงบัณฑิต ยศมั่นคงเจ้าของแบรนด์ ละหา ผ้าย้อมครามของ สปป.ลาว

บ้านละหาน้ำเป็นหมู่บ้านที่มีภูมิศาสตร์เหมาะสม เพราะตั้งอยู่ริมแม่น้ำบังเหียน ห่างจากแขวงสะหวันนะเขต 120 กิโลเมตร ชาวบ้านสามารถใช้พื้นที่ในหมู่บ้านและพื้นที่บริเวณใกล้แม่น้ำบังเหียนปลูกครามเพื่อใช้ในการย้อมผ้า รวมทั้งมีการปลูกพืชผักอื่นๆ เพื่อใช้บริโภคด้วย เมื่อประมาณปี ค.ศ. 1957 ชาวบ้านละหาน้ำ

เป็นกลุ่มชนผู้ไทที่ถูกกวาดต้อนไปยังสยาม แต่มีบางส่วนหลบหนีกลับมา และมาตั้งบ้านอยู่ใกล้กับลำน้ำเซบั้งเหียง ซึ่งชาวบ้านยังย่ำให้ฟังว่าชาวบ้านผู้ไทส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนลงไปยังกอกและถูกเกณฑ์แรงงานให้ไปขุดคลองแสนแสบ ส่วนกลุ่มที่กลับมาได้ก็หาเลือกทำเลในการตั้งบ้านเรือน และมาพบพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับลำน้ำ เลยตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี่ ชาวบ้านส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรม

จากคำบอกเล่าของสงบัณฑิต ยศมั่นคง (สงบัณฑิต ยศมั่นคง, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556) เล่าว่าในอดีตมีขบวนเรือแพเจ็ดลำกำลังล่องทวนกระแสน้ำเซบั้งเหียงพาครอบครัวผู้ไทเจ็ดครอบครัว ซึ่งหนึ่งในนั้นเป็นต้นตระกูลท่านางสงบัณฑิตและคนบ้านละหาน้ำหินการกวาดต้อนอพยพของกองทัพสยามเมื่อ 220 ปีก่อน บนเรือแพนั้นได้นำสิ่งของสำคัญสี่ประการที่มีผลต่อการดำรงวิถีชีวิตของคนผู้ไท โดยเฉพาะองค์ความรู้เกี่ยวกับเวียงงานผลิตผ้าฝ้าย คราม กระทั่งพบดินแดนใหม่แห่งนี้ แม่น้ำอุดมสมบูรณ์ มีที่กว้าง มีที่ดอน เหมาะต่อสิ่งสำคัญสี่อย่าง คือ ข้าวเหนียว ฝ้าย คราม และผักกาดขิว (เห็ดน้ำผัก) พร้อมกับย่ำให้ฟังว่า “บ่มีฝ้ายกะบ่มีคราม บ่มีครามกะบ่มีฝ้าย สองอย่างนี้อยู่คู่กันเสมอ แต่ว่าถ้าพบพ้อครามอยู่หม่องได้ ก็พบพ้อคนผู้ไทอยู่บ่อนั้นคือกัน” คำพูดดังกล่าวสะท้อนอัตลักษณ์ของชาวผู้ไทที่บ้านละหาน้ำได้เป็นอย่างดี ด้วยความที่หมู่บ้านละหาน้ำตั้งขนานไปกับริมแม่น้ำเซบั้งเหียง ดินมีความอุดมสมบูรณ์มากและสามารถปลูกครามได้ดี และครามก็ให้สีงามเป็นพิเศษไม่เหมือนใคร จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่าละหาน้ำ ตามความหมายของการเดินทางการลัดเลาะหาน้ำเพื่อสร้างบ้านแปงเมือง

ด้วยวิสัยทัศน์อันกว้างไกลของคุณบุญทงและคุณสงบัณฑิต ยศมั่นคงที่มองเห็นช่องทางของการรื้อฟื้นภูมิปัญญาและผลักดันให้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับผ้าฝ้ายย้อมครามให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สามารถขายได้ อีกทั้งมีพื้นที่บนเวทีการค้าในระดับประเทศ ภูมิภาคและโลก ประกอบกับการประกอบธุรกิจที่ไม่เอารอดเอาเปรียบและสร้างจิตสำนึกให้เห็นคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษสืบทอดและถ่ายทอดไว้ให้ ดังคำบอกเล่าที่ว่า

“เฮาสำนึกอยู่เสมอว่า ความสุข ความงอกงามในชีวิตของเขาผู้นี้ ล้วนมาจากพื้นฐานวัฒนธรรมของชาติที่เหล่าบรรพบุรุษช่วยกันสืบทอดมา มาจากผืนแผ่นดินที่เคยช่วยกันปกป้องรักษาเอาไว้ การมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจ โดยปโยะต่อบ้านเกิดตนเองถือว่าบ่แม่นคนลาว”

นอกจากนี้คุณสงบัณฑิต ยศมั่นคงยังได้กล่าวถึงความสำคัญของการสร้างวัฒนธรรมผ้าฝ้ายย้อมครามให้เป็นที่รับรู้ของคนภายนอกในฐานะตัวแทนของคนในชาติลาวที่มีความรู้จึงได้นำเอาวัฒนธรรมแห่งผืนผ้าฝ้ายย้อมครามซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษของชุมชนเล็กๆ แห่งหนึ่งของชาวผู้ไท มาเชื่อมโยงเข้ากับวิถีชีวิตชาวบ้านและการถักทอของชาวบ้านให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า โดยชาวบ้านรู้จักถนอมต่อธรรมชาติอันสูงส่งและเรียนรู้วิถีธรรมชาติอย่างโดยอาศัยประสบการณ์แบบชาวบ้าน จนเกิดความแตกฉานขององค์ความรู้

ของเรื่องผ้า ทำให้เกิดความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชนเกี่ยวกับผ้าฝ้ายย้อมคราม ดังบทบรรยายในสารคดีพิเศษ 20 ปี “ผ้าฝ้ายย้อมคราม” ของบริษัทท่งละหาสิน จำกัด (Thong Laha Sinh Co.,Ltd.) ความว่า

“บ่เคยสุดกลืนอายบรียากาศแบบนี้มาก่อนเลย จิตวิญญาณข้าพเจ้าถึกแองสั่มผัสเก่าแก่ อบอุ่น ลุ่มเล็ก สะท้านไปถึงหัวใจ งานผ้าฝ้ายที่สวยงามสะอาด บริสุทธิ์ อบอวลไปด้วยความมุ่งมั่น ดุหมั่นของผู้คน ช่อนแผ่ความคิดปัญญาสเลียวสลาดล้ำลึก ถึกเลือกเฟ้นขัดเกลาด้วยเชื้อสายประวัติศาสตร์ และกาลเวลามาโดนนาน บ่น่าเชื่อเลยว่า เรื่องราวจากอดีตของลาวหลายร้อยปีก่อน ยังมีลมหายใจอยู่ นี่คือการดำรงชีวิตอันเรียบง่าย งดงามถ่อมตน รู้จักอยู่ร่วมกับโลกอันสวยงาม ถึกถายทอดลงสู่เครื่องนุ่งห่มตุ้มอย่างกายหลากหลายชนิด ด้วยปรัชญาความคิดที่ว่า เมื่อโลกอบอุ่น ฮ่างกายก็อบอุ่นเช่นกัน ทุกขั้นตอน จึงเกิดจากความเข้าใจในฝ้ายและสีธรรมชาติ ทุกขั้นตอนเต็มเต็มความฮักอดทน ความประณีตลงไป บ่มีเตกโนโลยีคอมพิวเตอร์ประสมสี แต่วัดค่าความแม่นยำด้วยประสบการณ์ส่วนตัวได้ถึง 62 สี ตาต่อตา สัมผัสต่อสัมผัส หัวใจต่อหัวใจ โดยเฉพาะคราม สีที่เต็มไปด้วยการตกกระทบทางออกซีไคเซินอันมหัศจรรย์ กับจุลินทรีย์ครามที่มีชีวิต และมีนิสัยใจคอเลิกลั๊ก ต้องการความเอาใจใส่จากเจ้าของอยู่บ่เซา ทุกอย่างที่นี่เกิดจากมือล้วนๆ ของประชาชนท้องถิ่นลาว ผู้รับมอบหมายจากบรรพบุรุษให้ทำหน้าที่สืบต่อมรดกนี้สู่รุ่นถัดไป เหมือนที่เพิ่นเคยฮับมานั้นเอง ท่านลุงธง ยศมั่นคงและท่านนางสงบันทิต ยศมั่นคง คู่ครอบครัวชาวสะหวันนะเขต นักต่อสู้บุกเบิกอนาคตให้แก่ตนเองและประชาชนที่อยู่ห่างไกลชอกหลีกชนบทที่ด้อยโอกาส ทั้งสองเดินทางจากประชาชนพารัฐก่อนปฏิวัติชาติประชาธิปไตยสู่ปัจเจกชนนักธุรกิจพัฒนาผ้าฝ้ายย้อมสีครามกับสีธรรมชาติพื้นบ้านเผ่าผู้ไทหลากหลายชนิดในเชิงธุรกิจ ด้วยส่วนผสมระหว่างอุดมการณ์ชาดกับวามฮักผูกพันในวิถีชีวิตอันงดงามของตน เฮ็ดให้ประสบผลสำเร็จสามารถสร้างแบรนด์สินค้าของลาวให้มีพื้นที่ทางการตลาดในเวทีการค้าระดับโลกได้”

จากคำบอกเล่าของคุณสงบันทิต ยศมั่นคง (สงบันทิต ยศมั่นคง, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556) เล่าว่าเกิดมาก็เห็นผู้เฒ่าผู้แก่ย้อมผ้ามือดำ อีกทั้งเคยรับราชการแล้วไปพัฒนาชนบทส่งเสริมชาวบ้านให้ทำผ้า ชาวบ้านก็ไม่ค่อยเชื่อว่าจะให้ทำไปขายใคร หลังจากนั้นจึงออกจากราชการมาทำของตนเอง โดยเริ่มแค่การทอผ้าและย้อมครามในหมู่บ้านที่นอกรอบตัวก่อน จนกระทั่งปัจจุบันมีคนมาร่วมเป็นเครือข่ายถึงกว่าสี่ร้อยครอบครัว โดยทำทุกอย่างตามแบบภูมิปัญญาเดิม ตั้งแต่ปลูกฝ้าย ปลูกคราม ย้อมผ้าคราม ย้อมผ้าสีธรรมชาติอื่นๆ ปัจจุบันสามารถทำสีต่างๆ ได้กว่าหกสิบสี ดังคำบอกเล่าว่า

“แต่ก่อนนั้นมีน้อยเฮ็ดเวียกงานการทอผ้า เริ่มจาก 5 ครอบครัว เป็น 10 ครอบครัว เป็น 20 ครอบครัว เป็น 50 ครอบครัว เป็นร้อยสองร้อยครอบครัว ตอนนี้มีประมาณ 400 กว่าครอบครัว แต่ก่อนมีแต่ผู้เฒ่า วัยกลางคนที่เปิ่นป่า อา เดียวนี้คนอายุนุ่มเริ่มสนใจ เนื่องจากเห็นป่า เห็นน้ำ เห็นอา เฮ็ดในบ้านบ่ได้หนีไปไล่กะมีรายฮับ เอือนเก่ากะมีเอือนใหม่ขึ้น มีหลังใหญ่กว่าเก่า ชีวิตการเป็นอยู่กะดีขึ้น ลูกเฒ่าที่ไปทำงานต่างประเทศบ่ประสบผลสำเร็จกลับมาบ้านเห็นแม่เฮ็ดแล้วฮู้ว่ามีรายฮับกะสนใจ บางครอบครัวมีลูกเฒ่า

ไปเขียนกะมีเงินส่งลูกเต้าไปเขียนฮอดมหาวิทยาลัย อันนี้กะเป็นสิ่งที่ดีเพราะว่าแม่ทอดผ้าอยู่บ้านมีรายรับประจำ” (นางคำปู่ สุรินคำมี, สัมภาษณ์ 18 ม.ค. 2556)

รูปที่ 4.11 นางคำปู่ สุรินคำมี ผู้เชี่ยวชาญการทำผ้าย้อมครามของหมู่บ้านละหานน้ำ

นอกจากนั้นคุณสงบัณฑิตและสามียังได้ศึกษาเพื่อพัฒนาการย้อมผ้าทั้งสีครามและสีธรรมชาติ รวมทั้งด้านการออกแบบ แฟชั่น การตลาดกับผู้เชี่ยวชาญหลายชาติ เช่น ญี่ปุ่น อเมริกา ออสเตรเลีย สวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งเป็นการบูรณาการองค์ความรู้ความรู้อาและประยุกต์วิทยาการสมัยใหม่เข้าด้วยกัน ทำให้ผ้าย้อมครามของบริษัทห่งละหานศิลป์ได้รับรางวัลมากมายทั้งระดับประเทศและนานาชาติ

“เริ่มต้นที่ว่า มีแนวความคิดที่ว่ามีแต่ผ้าเสื้อผ้านุ่งไปดำนานุ่งไปสวนผ้าย่นะเสื้อครามนะ เดียวนี้พัฒนาให้กลายเป็นอื่นว่า revise เอามาแทรก บ่แม่นว่าไปสืบวัฒนธรรมเก่า เอามาแทรกเพื่อเป็นสีสันเพื่อให้เหมาะสมกับตลาดต่างประเทศ ยกกระดับสินค้าชนบทก้าวไปสู่ประเทศที่ทันสมัยและอ่านที่มีราคาสูงอยู่ในญี่ปุ่น”

จึงอาจกล่าวได้ว่า “ผ้าย้อมคราม” ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้รับการฟื้นฟูมาจากกลุ่มชนผู้ไทในหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งที่ชื่อละหานน้ำ และได้มีผู้นำมาปรับปรุงและประยุกต์ต่อภูมิปัญญาดังกล่าวออกไปสู่ระบบการตลาดทั้งในระดับภูมิภาคและระดับโลก โดยไม่มุ่งผลประโยชน์กำไรแต่เพียงอย่างเดียว อีกทั้งไม่ได้อ้างเอาความดีความชอบว่าผ้าย้อมครามเป็นของตนเองแต่เพียงผู้เดียว หากแต่เป็นภูมิปัญญาของบรรพชนที่สั่งสมมาและมีการนำกลับมารื้อฟื้นใหม่ให้เหมาะสมกับยุคสมัย สามารถสร้างรายได้และนำรายได้นั้นกลับมาพัฒนาบ้านเกิดรวมถึงประชาชนที่อยู่ในประเทศของตน จนในที่สุดเมื่อ ค.ศ. 1999 ก็ได้ก่อตั้งบริษัท หงละหานศิลป์ ในนามผู้ผลิตผ้าย้อมครามส่งออกที่ใหญ่ที่สุดของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้เป็นผลสำเร็จ และใช้ชื่อเครื่องหมายการค้า “ละหาน” เพื่อแสดงให้เห็นว่าผ้าย้อมครามนี้มีที่มาจากแห่งใด ใครเป็นเจ้าของที่แท้จริง จากการฟื้นฟูที่อย่างจริงจังและจริงจังนี้เองทำให้คุณสงบัณฑิตกลายเป็นสตรีแถวหน้าของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่ผลักดันทำให้ผ้าย้อมครามกลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งโดยมีบทสรุปไว้ว่า “การเอาชื่อของบ้านเป็นแบรนด์เฮ็ดให้คนทั่วโลกฮู้ อยาก

ให้เขาเห็นว่าอันนี้เป็นสิ่งดีของชาวบ้าน แต่สามารถควบคุมการผลิตหรือคุณภาพเพื่อส่งออกได้ และกะมีชื่อที่มีสายพัวพันกันกับชาวบ้าน”

4.2.2 การทำให้ฝ้าย้อมครามเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

ฝ้าย้อมครามในอดีต เป็นการผลิตขึ้นเพื่อใช้ในครัวเรือน เพื่อการสวมใส่และประกอบอาชีพเกษตรกรรม อีกทั้งสวมใส่ในโอกาสต่างๆ เพราะการตัดเย็บสมัยก่อนก็ทำอย่างง่าย ๆ คือ ตัดเย็บด้วยมือ ไม่มีเทคนิคและลวดลายที่น่าสนใจ หรือมีลวดลายแปลกๆ ดังนั้นการสวมใส่ฝ้าย้อมครามในอดีตจึงเน้นไปที่ประโยชน์ใช้สอยมากกว่าการแสดงคุณค่าของผ้าและลวดลายผ้า

บ้านสะพานน้ำ มีความโดดเด่นทางด้านวัฒนธรรมของการถักทอ โดยเฉพาะทอผ้าฝ้าย เนื่องจากหมู่บ้านแห่งนี้มีภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมในการปลูกพืชสำคัญ 4 ชนิด คือ ข้าว ฝ้าย ครามและผักกาด โดยเฉพาะฝ้ายและคราม ที่ปลูกอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเซบั้งเหียน ด้วยวิถีชีวิตของชาวบ้านมีความเกี่ยวพันกับวิถีการเกษตร เมื่อหมดฤดูของการเกษตรแล้วชาวบ้านก็มักจะว่างจากกิจกรรม จึงเป็นช่วงเวลาของการสร้างสรรค์วัฒนธรรมอื่นๆ การละเล่น ความบันเทิง โดยหน้าที่ต่างๆ นี้ได้แบ่งแยกไว้อย่างชัดเจนในบทบาทของชายและหญิงของชุมชนผู้ไทบ้านสะพานน้ำ ความว่า “ความเก่งชำนาญในการปลูกข้าวกับการเลี้ยงดูครอบครัวต้องยกให้ผู้ชาย แต่สำหรับเวียกงงานตำหูกผ้าฝ้ายเสื่อคราม ซิ่นหมี่คราม ถือว่าเป็นสัญลักษณ์แม่หญิงเก่งของผู้ไทมาแต่บุฮาน พอกล่าวดอกฝ้ายสีขาวบริสุทธิ์กลายเป็นเส้นใยเหนียวแน่น กว่าใบครามจะกลายเป็นสีครามเข้มขึ้นจนดงามฝังเนื้อผ้าและกว่าสีดำเป็นลวดลายกลายเป็นผืนแพรเครื่องนุ่งถักได้ ก็แสดงถึงคุณสมบัติอันดีของมัน อดทน เสถียรสละสลวยสร้างประดิษฐ์คิดค้นของแม่หญิง”

การทอผ้าฝ้าย้อมครามของชาวบ้านสะพานน้ำ เริ่มจากจุดเล็กๆ ของการนำวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชนของสะพานน้ำ มาประดิษฐ์เป็นเครื่องนุ่งห่ม หากแต่ชาวบ้านยังไม่รู้จักการถักทอเพื่อให้เป็นระบบของอุตสาหกรรมสิ่งทอ เพราะในอดีตก็ทอไว้เพื่อใช้สอย การย้อมครามก็เป็นวัฒนธรรมของการนำผืนผ้ามาย้อมแล้วใช้ในการทำไร่นา ทุกครัวเรือนจึงคุ้นเคยกับการย้อมผ้าและทอผ้า กระบวนการเรียนรู้เรื่องการย้อมผ้าและการทอผ้าจึงถูกถ่ายทอดระหว่างคนในครอบครัว เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องด้วยการดู การฝึกและการปฏิบัติจริง

ด้วยความโดดเด่นทางวัฒนธรรมของการถักทอ จึงทำให้ปัจจุบันนี้ผ้าฝ้าย้อมครามของบ้านสะพานน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กลายเป็นที่รับรู้อย่างแพร่หลายว่ามีคุณภาพดี เกิดจากกรรมวิธีและภูมิปัญญาดั้งเดิม ถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้เกิดการก่อตั้งบริษัท ห่งละหาสิน จำกัด อีกทั้งยังเป็นตัวแทนของการผลิตผ้าฝ้าย้อมครามให้กับบริษัทผ้าชั้นนำของประเทศญี่ปุ่น จนทำให้ผ้าฝ้าย้อมครามของละหาสินได้รับความนิยมจากบุคคลทั่วไป หากแต่ยังคงเชิดชูภูมิปัญญาของบรรพชนและให้เกียรติภูมิปัญญาของบรรพชนโดยการใช้ชื่อสินค้าว่า “ละหา” เพราะแนวคิดที่ว่าภูมิปัญญาของชาวบ้านก็ต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมด้วย” และสินค้าทาง

วัฒนธรรมนี้ก็ได้รับการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์อย่างแพร่หลายผ่านสื่อต่างๆ เช่น แผ่นพับ เว็บไซต์ สารคดี ภาพยนตร์ ซึ่งล้วนแต่เป็นการยกระดับผ้าฝ้ายย้อมครามของชาวบ้านละหานน้ำให้เป็นที่รับรู้ในวงกว้างมากยิ่งขึ้น ซึ่งจากคำกล่าวของคุณสงบัณฑิตที่ต้องการยกระดับผ้าฝ้ายย้อมครามของชาวนาชาวไร่ให้มีคุณค่าและมูลค่า ในการที่จะช่วยสนับสนุนแผนงานด้านการพัฒนาของรัฐบาลที่จะช่วยให้ประชาชนหลุดพ้นจากความยากจนในปี ค.ศ. 2020 ความว่า “ทั้งสองกลัวย่อมฮับว่า ยังประสบผลสำเร็จ มันยังสมบูรณ์แบบ ชาวปีที่ดำเนินธุรกิจ มานั่น เป็นเพียงจุดเริ่มต้น แล้วยังภาครัฐบาลแพลนนโยบายว่า จะนำพาประเทศและประชาชนให้หลุดพ้นจากความทุกข์จนภายในปี คศ 2020 พวกเพิ่นก็เห็นดีเห็นงาม เห็นว่าสิ่งที่เฝ้าอยู่ จะฮ่วมเป็นแสงหนึ่งช่วยชูอยู่ แผนนโยบายของชาติอันสำคัญครั้งนี้”

รูปที่ 4.12 คุณสงบัณฑิต ยศมั่นคงผู้ชำนาญในการย้อมครามและผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องคราม

สินค้าภายใต้ชื่อ “ละหาน” จึงเป็นสิ่งที่คนลาวและคนต่างชาตรู้จัก โดยผลิตภัณฑ์มีจุดเริ่มต้นจากวิถีชีวิตของชาวผู้ไท มาจากมรดกภูมิปัญญาของเผ่าตระกูลบ้านละหานน้ำ บ้านเกิดที่พุ่มพักหล่อเลี้ยงองค์ความรู้ และวิทยาการงานด้านผ้าฝ้ายของคุณสงบัณฑิตเจ้าของบริษัทท่งละหานสิน จำกัด ในกระบวนการดั่งสร้างสินค้าทางวัฒนธรรมของบริษัทท่งละหานสินไม่ได้แยกขาดจากความเป็นชุมชนชาวบ้านที่เป็นต้นกำเนิดของผ้าฝ้ายย้อมคราม การนำเสนอภาพของละหานในรูปแบบการดึงเอาภูมิปัญญาขึ้นมาเป็นจุดขาย จึงสามารถดึงดูดใจผู้คนที่หลงใหลในวัฒนธรรมของผืนผ้าให้เข้ามาชื่นชมและซื้อหาได้อย่างไม่ยากเย็น อีกทั้งจุดขายที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งคือ การนำเรื่องราวในอดีตมาบอกเล่าผ่านผืนผ้า บอกเล่าผ่านกระบวนการที่ยากลำบากกว่าจะมาเป็นผืนผ้า ยิ่งเพิ่มเสน่ห์ให้กับสินค้าทางวัฒนธรรมของบริษัทท่งละหานสินยิ่งขึ้น โดยยืนยันจากคำพูดของคุณสงบัณฑิตที่ว่า

“ภาพที่เห็นตามเตล่งเฮือน ทุกซอกซอกมุมภายในบ้านละหานน้ำ บ่ว่าผู้ใหญ่หรือเด็กน้อยก็สามารถเอ็ดเรียกตำทุกเป็นแล้ว การได้มาสัมผัสเนื้อฝ้ายอ่อนๆ ดิบๆ คาฮั่วตากข้างเฮือน ได้สุดกลิ่นคามสดๆ จากหม้อเพิ่นที่วางเต็มเตล่งเหล้า...ขบวนเฮือแพเจ็ดลำกำลังล่องทวนกระแสน้ำเซบั้งเหียนพาเจ็ดครอบครัวผู้ไท ต้นตระกูลของชู้ซ้อยและคนบ้านละหานน้ำหนีการกวาดต้อนอพยพของกองทัพสยามเมื่อ 220 ปีก่อน เเทงเฮือแพ

พวกเราได้นำสิ่งสำคัญสื่ออย่างต่อวิถีชีวิตของคนผู้ไทกับวิทยาการความรู้เวียกงงานผลิตผ้าฝ้าย เรื่องครามติดโตมาน้ำ กระทั่งพบดินแดนใหม่แห่งนี้ แม่น้ำอุดมสมบูรณ์ มีที่กว้าง มีที่ดอน เหมาะต่อสิ่งสำคัญสื่ออย่าง คือ ข้าวเหนียว ฝ้าย คราม และผักกาดขีว เฮ็ดน้ำผัก บมีฝ้ายกะบมีคราม บมีครามกะบมีฝ้าย สองอย่างนี้อยู่คู่กันเสมอ แต่ว่าถ้าพบพ้อครามอยู่หม่องได้ ก็พบพ้อคนผู้ไทอยู่บ่อนนั้นคือกัน”

รูปที่ 4.13 ภาพแห่งความภาคภูมิใจและสัญลักษณ์การค้าของความเป็นชาวละหาน้ำ

วิทยาการความรู้เกี่ยวกับการทำผ้าฝ้ายย้อมครามของชาวผู้ไทที่บ้านละหาน้ำ ถูกสืบสานและสร้างสรรค์มาจนถึงปัจจุบัน และผู้ที่เป็นตัวแทนของการสืบสานสร้างสรรค์นั้น รู้ถึงคุณค่าที่แท้จริงของผ้าย้อมคราม นอกจากจะฟื้นฟูผ้าย้อมครามขึ้นมาให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวผู้ไทที่บ้านละหาน้ำแล้ว ยังสามารถพัฒนาให้ผ้าย้อมครามกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สามารถขายได้ในตลาดของต่างประเทศอีกด้วย ซึ่งในวันที่ 14 - 16 มีนาคม พ.ศ. 2548 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จเยือนนครหลวงเวียงจันทน์ และแขวงสะหวันนะเขต รวมถึงแขวงจำปาสัก ในการนี้ได้เสด็จพระราชดำเนินไปที่ร้านละหาสินเพื่อทอดพระเนตรกิจการผ้าย้อมครามของคุณสงบัณฑิตและครอบครัว โดยพระองค์ท่านได้ทอดพระเนตรเครื่องมือทอผ้า ขั้นตอนการทำผ้าย้อมคราม หากแต่ไม่ได้เสด็จฯ ไปที่โรงย้อม ในการรับเสด็จครั้งนี้คุณสงบัณฑิตได้นำดนตรีพื้นบ้านและลำผู้ไทที่เป็นศิลปะของชาวผู้ไทบ้านละหาน้ำมาแสดงให้ทอดพระเนตรด้วย ซึ่งในแถบบันทึกภาพได้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ได้ตรัสถามถึงสีว่าได้จากพืชชนิดใด นอกจากนี้พระองค์ยังทรงถามถึงชื่อของพืชที่มีชื่อว่า “คอง” และ “หมากั่วแอ” ว่าเป็นอย่างไร คุณสงบัณฑิตได้อธิบายเกี่ยวกับการใช้ผ้าถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ว่าบางชิ้นใช้ได้เฉพาะผู้ชาย และมักจะให้เกียรติผู้ชาย เป็นลักษณะที่ว่าตี้นก่อน นอนทีหลัง พระองค์ท่านและยังตรัสเป็นเชิงหยอกเย้ากับคุณสงบัณฑิตว่า

“สมัยนี้ผู้หญิงให้ผู้ชายนอนได้เตียง” ภาพแห่งความประทับใจนี้ทำให้คุณสงบัณฑิตได้ให้ช่างวาดจำลองจากภาพถ่ายเพื่อนำมาติดที่ร้านละหา โดยแสดงถึงความซาบซึ้งและปลื้มปิติในพระมหากรุณาธิคุณที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีที่ได้เสด็จฯ ทอดพระเนตรกิจการของละหาสิน

กิจการผ้าย้อมครามของชาวบ้านละหาน้ำจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ถ้าหากคุณสงบัณฑิตและสามีไม่ได้พบกับ คุณนากิและคุณนิโยโกะสองสามีภรรยาชาวญี่ปุ่นที่เป็นผู้เชี่ยวชาญงานผ้าฝ้ายและนักสะสมผ้ารวมถึงทอผ้า พื้นบ้านของชาวญี่ปุ่นได้เดินทางมาดูของสะสมที่คุณบุญทงและคุณสงบัณฑิตสะสมเอาไว้ และจุดนี้เองที่ทำให้สินค้าทางวัฒนธรรมผ้าฝ้ายย้อมครามกลับมาฟื้นและมีชีวิตจริงๆ อีกครั้ง โดยคุณนากิและคุณนิโยโกะขอให้ทอเป็นตัวอย่างให้ดู จากคำสัมภาษณ์ว่า

“จะเจ้ายะเลยถามว่า มีความคิดอยากเฮ็ดอยู่เบาะ กะเลยว่ากะมีความคิดอยากเฮ็ด เฮ็ดเป็นอยู่เบาะ เคยเฮ็ดอยู่ เดียวนี้ประชาชนกะยังฮักษาอยู่ แต่กะบ่แม่นจำนวนหลาย ยังใช้อยู่ในครอบครัวอยู่ในชีวิตประจำวัน แต่ว่าบางครอบครัวกะหยุดแล้วกะเลยว่า ลองเฮ็ดฟื้นขึ้นมาเบ๊нг โดยได้แองกระดุ้นจากสองผัวเมียชาวญี่ปุ่น จะเจ้ายะเลยว่าโอเค เฮ็ดให้เบ๊нгเป็นโตอย่างออกมาใหม่แน่ว กะเลยลองเฮ็ดตัวอย่าง”

การพบกับคุณนากิและคุณนิโยโกะได้นำจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญมาให้ คือ อีกหนึ่งปีต่อมาประมาณ ค.ศ. 1997 ยูแกเลส บริษัทที่มีชื่อเสียงระดับโลกของญี่ปุ่นผู้หลงใหลการผลิตสินค้าด้วยกรรมวิธีธรรมชาติ เปิดรับเอางานผ้าฝ้ายย้อมครามในภาพลักษณ์ใหม่แบบที่ไม่เคยมีมาก่อน เนื่องจากการผสมผสานระหว่างความงามดั้งเดิมแบบผู้ไทบ้านละหาน้ำกับการออกแบบสมัยใหม่ของทั้งสองครอบครัว คือลาวกับญี่ปุ่นร่วมมือกัน ซึ่งเป็นจุดที่ถือได้ว่าเป็นครั้งแรกที่งานผ้าฝ้ายย้อมสีครามของคนผู้ไทบ้านละหาน้ำได้เดินทางออกจากหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งในเมืองสองคอน ที่ที่คนแทบจะไม่มีใครรู้จักเลยได้เปิดเผยต่อสาธารณชนในนามชื่อสินค้า “ละหา” ของบริษัท ท่งละหาสิน จำกัด จากนั้นทั้งสองประเทศคือลาวและญี่ปุ่นก็ได้ร่วมกันพัฒนาและออกแบบผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติที่มีสีครามเป็นหลัก ป้อนให้กับตลาดสำคัญในประเทศญี่ปุ่น ทำให้เรื่องราวของคนผู้ไทบ้านละหาน้ำและผืนผ้าย้อมครามของบ้านละหาน้ำได้รับการเผยแพร่ตามสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ

ผ้าครามในยุคที่ได้รับการฟื้นฟูและทำให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมสำคัญ กลายเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมทั้งผู้คนในเมืองสหัสวันนะเขตและกลุ่มผู้มีกำลังทรัพย์ จากการเก็บข้อมูลที่ร้านท่งละหาศิลป์ พบว่าลูกค้าส่วนใหญ่ของคุณสงบัณฑิตเป็นลูกค้าระดับสูงที่มีเงิน แวะเวียนเข้ามาซื้อผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามและผ้าฝ้ายที่แปรรูปเป็นเสื้อ กางเกง ผ้าชิ้น นอกจากนี้ยังพบว่า การแปรรูปผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามของคุณสงบัณฑิตไม่ได้ทำลำพังแต่เพียงผู้เดียว เนื่องจากถูกควบคุมการผลิตโดยเจ้าของประเทศผู้นำเข้า เช่น บริษัทเอกชนของประเทศญี่ปุ่น ซึ่งได้ส่งนักวิชาการเข้ามาดูกระบวนการผลิตผ้าย้อมคราม นับตั้งแต่การนำครามมาย้อมสี และกระบวนการแช่ผ้าฝ้ายหลังจากย้อม เมื่อผ่านกระบวนการของการย้อมเรียบร้อยแล้ว จะมีการออกแบบร่วมกันโดยนักออกแบบที่เดินทางมาจากประเทศญี่ปุ่น เพื่อทำให้คนทอและคนตัดเย็บรู้แนวทางรวมถึงความนิยม

ผลิตภัณฑ์ที่มาจากผ้าฝ้ายย้อมคราม ซึ่งผู้วิจัยพบว่า ผลิตภัณฑ์ที่ชาวญี่ปุ่นชื่นชอบ ได้แก่ ปลอกหมอน ที่ใส่กล่องทึบๆ ที่รองแก้วน้ำ ผ้าปูโต๊ะ ผ้าปูเตียง รวมถึงผ้าเช็ดมือ ด้วยความร่วมมือกันระหว่างนักวิชาการ นักการตลาดและคนท้องถิ่นทำให้ผลิตภัณฑ์ของท่งละหาศิลป์ได้รับความไว้วางใจจากบริษัทคู่ค้า คือ ประเทศญี่ปุ่น ทำให้สามารถส่งออกผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งในขณะที่ยังเก็บข้อมูลคุณสมบัติแล้วในปี ค.ศ. 2012 ส่งออกผลิตภัณฑ์ผ้าครามไปประเทศญี่ปุ่นและมีกำไรถึง 22 ล้านบาท

รูปที่ 4.14 การแปรรูปผลิตภัณฑ์ของร้านละหา

ด้วยความที่ผ้าย้อมครามของคุณสงบัณฑิต ยศมั่นคงเป็นผ้าครามที่มีคุณภาพ และคุณสมบัติก็ควบคุมกระบวนการผลิตที่สำคัญด้วยตนเอง คือ การย้อม เพราะถือว่าการย้อมเป็นหัวใจสำคัญของทุกอย่าง หากย้อมแล้วสีไม่ได้ตามที่ลูกค้าสั่งก็จะทำให้เสียเวลา อีกทั้งยังต้องสูญเสียผ้าโดยเปล่าประโยชน์ เมื่อกระบวนการย้อมได้ตามวัตถุประสงค์ กระบวนการอื่นๆ ก็มักจะไม่ค่อยเกิดปัญหา จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจึงพบว่าหม้อครามของคุณสงบัณฑิต จะมีการเติมชีวิตให้แก่หม้อครามอยู่ตลอดเวลา อีกทั้งคุณสงบัณฑิตจะควบคุมและดูแลหลังจากการย้อม โดยกระบวนการล้างน้ำให้ได้ตามที่ลูกค้าต้องการ

การทำให้ผ้าย้อมครามเป็นที่รู้จักและรับรู้ของคนโดยทั่วไปในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ใช้วิธีการออกงานสินค้า การเข้าร่วมงานต่างๆ ตามที่รัฐบาลกำหนดมา หรือบางครั้งก็ได้รับเชิญให้ไปบรรยายหรือให้ความรู้ในที่ต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยเฉพาะในประเทศไทย หน่วยงานที่ให้ความสนใจคือ หน่วยงานของรัฐ เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ที่มีการแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับการทำผ้าย้อมครามกันอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังพบว่ามีรายกิจการของร้านผ้าย้อมครามไปที่เวียงจันทน์และที่อื่นๆ เพื่อให้เป็นที่รับรู้ของคนทั่วไป และมีรายการโทรทัศน์ช่อง Thai PBS ได้นำเสนอเกี่ยวกับผ้าย้อมครามในรายการ Spirit of Asia กล่าวถึงผ้าย้อมครามบ้านละหาน้ำด้วย

ผ้าครามในฐานะที่เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมยังถูกนำเสนอด้วยรูปแบบอื่นๆ อีก เช่น การโฆษณาบนสื่ออิเล็กทรอนิกส์ การนำเสนอด้วยรูปแบบของภาพยนตร์และการเชิญชวนให้คนเข้าไปดูกระบวนการผลิตผ้าอีกด้วย จึงเป็นการส่งเสริมและทำให้ผ้าย้อมครามของละหาศิลป์เป็นที่รับรู้และเป็นผู้ที่คนแรกๆ ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในอีกแง่หนึ่งผู้วิจัยพบว่า การที่ผ้าย้อมครามกลายมาเป็นสินค้าทาง

วัฒนธรรมเนื่องจากเรื่องราวของผ้าย้อมครามอีกส่วนหนึ่ง กว่าที่จะมาเป็นผืนผ้าย้อมครามนั้นกระบวนการผลิตผ้าย้อมครามนั้นยากมาก เพราะเกี่ยวเนื่องกับการปลูกฝ้าย และกว่าที่จะได้เส้นใยฝ้ายก็แสนที่จะยากเย็น เพราะต้องผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น อี้าฝ้าย ดัดฝ้าย ล้อฝ้าย เซ้นฝ้าย เปียฝ้าย ฆ่าฝ้าย กวักฝ้าย คั้นหูก สืบหูก ต่ำหูก (ทอ) แล้วนำมาย้อม ซึ่งการย้อมก็มีขั้นตอนที่ซับซ้อนและยุ่งยากมาก หากย้อมไม่เป็นสีก็ไม่ติด ดังนั้น ผ้าย้อมครามจึงมีเสน่ห์อยู่สองส่วน คือ ส่วนที่มาจากเส้นฝ้ายและส่วนที่มาจากกระบวนการย้อม

สรุป

ผ้าเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อสนองต่อความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต เราใช้ผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ มีบทบาทอยู่ในวิถีชีวิตทั้งเป็นเครื่องนุ่ง เครื่องห่ม เครื่องประกอบพิธีต่างๆ ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน จนกระทั่งการตายแล้วแต่มีผ้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับทั้งสิ้น หากเราจะกล่าวถึงผ้าที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันของคนผู้ไทในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้ดังนี้

ผ้าในฐานะที่เป็นเครื่องนุ่งห่มของชาวบ้าน ชาวบ้านละหานน้ำเดิมใช้ผ้าฝ้ายมาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่มชนิดต่างๆ เช่น ผ้าโสร่ง ผ้าแพร ผ้าห่ม ผ้าซิ่น ฯลฯ ซึ่งผ้าแต่ละชนิดล้วนมีหน้าที่แตกต่างกัน หากแต่ถูกปรับใช้ในการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น ในการเกิดก็มักจะมีผ้าเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งในรูปของผ้าห่อเด็กทารก ผ้าเช็ดเลือด ผ้าอ้อม ผ้าห่ม ส่วนในการแต่งงานก็มีผ้าสมมา ผ้าไหว้ ซึ่งผู้หญิงจะต้องเตรียมผ้าเหล่านี้ในงานแต่งงานหรือกินดองของตนเอง ส่วนในงานบวชแม้ผ้าย้อมครามจะไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องมากนัก แต่เมื่อมีการเย็บผ้าสำหรับนาคก็มักจะใช้ผ้าฝ้าย ส่วนงานคนตายผ้าที่เข้าไปเกี่ยวข้องคงเป็นผ้าดำและเสื้อผ้าสีดำที่คนอื่นๆ จะร่วมกันสวมใส่เนื่องในงานศพ คุณสงบัณฑิตในฐานะที่เป็นตัวแทนของผู้หญิงชาวผู้ไทบ้านละหานน้ำ และเป็นตัวแทนของผู้หญิงลาวที่นำเสนอภาพของวัฒนธรรมผืนผ้าย้อมครามของประเทศลาว นับเป็นผู้รู้พื้นอันดับต้นๆ โดยนำเอาความรู้และภูมิปัญญาที่เห็นอยู่ตั้งแต่เด็กมาปรับประยุกต์ เรียนรู้ผ่านประวัติศาสตร์ของผืนผ้าที่บรรพชนสั่งสอนและทิ้งไว้ให้ ดังคำที่สรุปไว้ว่า

“งานผ้าฝ้ายเป็นงานที่สวยงามสะอาด บริสุทธิ์ อบอุ่นไปด้วยความมุ่งมั่น ความตั้งใจของคน ช้อนแฝงความคิดปัญญาสเลียวสลาดล้ำลึก ถักเลือกเฟ้นขัดเกลาดด้วยเชื้อสายประวัติศาสตร์ และกาลเวลามาโดนนาน บ่น่าเชื่อเลยว่า เรื่องราวจากอดีตของลาวหลายร้อยปีก่อน ยังมีลมหายใจอยู่ นี่คือการดำรงชีวิตอันเรียบง่าย งดงาม ถู้อยู่ร่วมกับโลกอันสวยงาม ถักถักทอหล่อหลอมสู่เครื่องนุ่งห่มดั่งร่างกายหลากหลายชนิด ด้วยปรัชญาความคิดที่ว่า เมื่อโลกอบอุ่น ร่างกายก็อบอุ่นเช่นกัน ทุกขั้นตอน จึงเกิดจากความเข้าใจในฝ้ายและสีธรรมชาติ ทุกขั้นตอนเต็มเต็มความฮักอดทน ความประณีตลงไป บ่มีเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ประสมสี แต่วัดค่าความแม่นยำด้วยประสบการณ์ส่วนตัวได้ถึง 62 สี ตาต่อตา สัมผัสต่อสัมผัส หัวใจต่อหัวใจ โดยเฉพาะคาม สีที่

เต็มไปด้วยการตกกระทบทางออกซีไคเซนอันมหัศจรรย์กับจุลินทรีย์ ความมีชีวิตและมีนิสัยใจคอเล็กน้อย ต้องการความเอาใจใส่จากเจ้าของอยู่บ่อยๆ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นเกิดจากมือล้วนๆ ของประชาชนท้องถิ่นลาว ผู้รับมอบหมายจากบรรพบุรุษให้ทำหน้าที่สืบต่อมรดกนี้สู่รุ่นถัดไป”

สิ่งที่สามารถสรุปจากคำกล่าวของคุณสงบัณฑิตข้างต้นนี้ ทำให้เห็นว่าการเรียนรู้ภูมิปัญญาจากบรรพชนเป็นสิ่งที่ล้ำค่า มรดกทางภูมิปัญญาของบรรพชนนั้นฉลาดล้ำ เพราะความเข้าใจในธรรมชาติและ การปรับประยุกต์ชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติ แล้วนำเรื่องราวที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาเหล่านั้นมาถ่ายทอดต่อ โดยถ่ายทอดในรูปแบบการนำกลับมาใช้และใช้ให้เข้ากับบริบทสมัยใหม่ ซึ่งสามารถสร้างรายได้และทำให้ชาวบ้านมีรายได้มาจุนเจือครอบครัว แต่ก็ไม่ใช่เลยที่จะคืนกำไรที่ไม่ใช่เม็ดเงินลงไปสู่ชุมชนในฐานะที่เป็นต้นกำเนิดของภูมิปัญญาเหล่านั้นด้วยซ้ำ โดยคุณสงบัณฑิตกล่าวไว้ให้เป็นบทสรุปที่น่าคิดว่า

“งานผ้าฝ้ายเต็มไปด้วยความอยู่ทางศิลปะประสมกับความเข้าใจในธรรมชาติอันเสถียรฉลาดล้ำเล็กน้อย แฝงด้วยคุณค่าทางวัฒนธรรมอันดีงามของพวกเขา จากหมู่บ้านท้องถิ่นน้อยๆ กลางทุ่งนาแคบสายน้ำแห่งนี้ ได้เดินทางผ่านถนนดินแดง ขรุขระ ผ่านเมืองใหญ่ศิวิไลซ์ต่างแดนอย่างมีเกียรติสง่างามในนามแบรนด์ละหา ให้ผู้คนทั่วโลกได้ชื่นชม...การเอาชื่อของบ้านเป็นแบรนด์เฮ็ดให้คนทั่วโลกอยู่ อยากให้เขาเห็นว่าอันนี้เป็นสิ่งดีของชาวบ้าน แต่สามารถควบคุมการผลิตหรือคุณภาพเพื่อส่งออกได้ และกะมีชื่อที่มีสายพันพันกันกับชาวบ้าน”